

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота
**«ІНСТИТУТИ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ФРАНЦІЇ
ТА НІМЕЦЬКИХ ЗЕМЛЯХ XII–XV СТ.: КОМПАРАТИВНИЙ
АСПЕКТ»**

Спеціальність 014.03 Середня освіта (Історія)
Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Історія)»

здобувача першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
Валентина ЗАГАКАЙЛА

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
кандидат історичних наук, доцент
Степан ПРИЙДУН

РЕЦЕНЗЕНТ:

Тернопіль, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
1.1. Історіографія проблеми	8
1.2. Джерельний комплекс	11
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження	14
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ФРАНЦІЇ (КІНЕЦЬ XI – XV ст.)	19
2.1. Комунальний рух та становлення міської автономії (кінець XI – I половина XIII ст.)	19
2.2. Інституціоналізація міського управління та розвиток хартій вольностей (XIII–XIV ст.)	21
2.3. Трансформація міського самоврядування в умовах посилення королівської влади (XIV–XV ст.).....	24
РОЗДІЛ 3. СТАНОВЛЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У НІМЕЦЬКИХ ЗЕМЛЯХ	28
3.1. Виникнення міських громад та правових основ самоврядування (кінець XI – XIII ст.)	28
3.2. Розвиток міських прав (Магдебурзьке, Любекське тощо) та органів влади (XIII–XIV ст.)	31
3.3. Еволюція міського управління в умовах територіальної роздробленості (XIV–XV ст.)	33
РОЗДІЛ 4. КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ФРАНЦІЇ ТА НІМЕЦЬКИХ ЗЕМЕЛЬ	37
4.1. Порівняльна характеристика етапів розвитку	37
4.2. Організаційна структура органів міського управління	40
4.3. Функції міського самоврядування та ступінь автономії міст	42
4.4. Спільні та відмінні риси розвитку та їх історичне значення	45
РОЗДІЛ 5. МЕТОДИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕМИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ.....	49
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	58
ДОДАТКИ	64
Додаток А	64

ВСТУП

Актуальність проблематики дослідження зумовлена зростаючим інтересом сучасної історичної науки до витоків і еволюції інститутів місцевого самоврядування в Європі. Міста середньовічної Європи стали важливими осередками економічного, соціального та політичного розвитку, де формувалися нові моделі суспільної організації, що поступово виходили за межі традиційної феодальної системи. Особливої ваги у цьому процесі набули інститути міського самоврядування, які забезпечували певний рівень автономії міських громад, створювали власні органи влади, систему права та механізми регулювання внутрішнього життя міста. Саме в середньовічних містах Західної та Центральної Європи сформувалися перші інституційні моделі муніципального управління, що згодом стали підґрунтям для розвитку сучасних систем місцевого самоврядування.

Франція та німецькі землі відіграли особливу роль у становленні цих інститутів. У Французькому королівстві розвиток міських комун був тісно пов'язаний із комунальним рухом XI–XIII ст., спрямованим на звільнення міст від влади феодалів та здобуття самоврядних прав. У результаті боротьби міських громад з'явилися хартії вольностей, які закріплювали права міщан, структуру міського управління та основні принципи функціонування комун. Вони передбачали створення виборних органів самоврядування, міських рад і посадових осіб, які представляли інтереси міської громади та здійснювали адміністративні й судові функції.

У німецьких землях розвиток міського самоврядування мав дещо інший характер. Він був пов'язаний із формуванням систем міського права, серед яких найбільшого поширення набули Магдебурзьке, Любецьке та інші правові комплекси. Вони регулювали організацію міської влади, діяльність судів, економічні відносини та правовий статус міщан. Зокрема, Магдебурзьке право, що сформувалося у XII ст., стало однією з найвпливовіших систем міського права в Центральній та Східній Європі, забезпечуючи містам значний рівень самостійності в управлінні та судочинстві.

Вивчення інститутів міського самоврядування у Франції та німецьких землях у XII–XV ст. є важливим не лише з історичної точки зору, а й у контексті формування європейської політико-правової традиції. Порівняльний аналіз розвитку цих інститутів дає можливість виявити спільні закономірності та специфічні риси становлення міських громад, простежити взаємозв'язок між політичними умовами розвитку держав і характером муніципальних структур, а також визначити роль міст у трансформації середньовічного суспільства. Актуальність теми посилюється також тим, що історичний досвід розвитку міського самоврядування у країнах Європи має значення для розуміння сучасних процесів децентралізації влади та становлення місцевої демократії.

У навчально-методичному аспекті актуальність теми зумовлена необхідністю оновлення змісту та підходів до викладання всесвітньої історії у закладах загальної середньої освіти. Вивчення інститутів міського самоврядування дозволяє інтегрувати знання з історії, права та громадянської освіти, сприяє формуванню в учнів цілісного уявлення про еволюцію суспільних інститутів. Крім того, ця тематика створює широкі можливості для застосування компетентісно орієнтованих методів навчання, зокрема роботи з історичними джерелами, порівняльного аналізу та моделювання соціально-політичних процесів, що відповідає сучасним освітнім стандартам.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Бакалаврська робота виконана в межах наукового напрямку кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства ТНПУ «Україна-Європа-Світ: цивілізаційні аспекти розвитку» (державний номер реєстрації 0120U101569).

Метою кваліфікаційної роботи є комплексне дослідження процесу становлення та розвитку інститутів міського самоврядування у Франції та німецьких землях у XII–XV ст., а також здійснення їх порівняльного аналізу з метою визначення спільних та відмінних рис еволюції муніципальних структур у різних регіонах Європи.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- проаналізувати стан наукової розробки та джерельну базу проблеми дослідження;

- визначити теоретико-методологічні підходи до вивчення інститутів міського самоврядування;

- дослідити процес формування міських комун та інституцій міської влади у Франції;

- простежити становлення правових основ міського самоврядування в німецьких землях;

- проаналізувати структуру органів міського управління та їх функції;

- здійснити компаративний аналіз систем міського самоврядування Франції та німецьких земель;

- визначити історичне значення розвитку міських інститутів у контексті європейської політичної та правової традиції;

- розкрити методичний потенціал теми інститутів міського самоврядування у шкільному курсі історії та визначити ефективні форми і методи її викладання.

Об’єктом дослідження є система міського самоврядування у Франції та німецьких землях XII–XV ст.

Предметом дослідження порівняльний аналіз інституцій міського самоврядування Французького королівства та німецьких земель, їх організаційна структура, правові засади функціонування та особливості розвитку у XII–XV ст.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від XII до XV ст. Нижня межа пов’язана з активізацією комунального руху в Західній Європі та формуванням перших інституцій міського самоврядування, тоді як верхня межа визначається завершенням середньовічного етапу розвитку європейських міст і поступовою активізацією курсу на централізацію державних структур та політичних систем.

Територіальні рамки дослідження охоплюють територію Французького королівства та німецьких земель Священної Римської імперії, які в зазначений період характеризувалися різними політичними умовами розвитку та моделями організації міського життя.

Матеріалом дослідження є комплекс історичних джерел і наукових праць, присвячених проблемам розвитку середньовічних міст. До джерельної бази належать міські хартії, статuti, правові кодекси, а також матеріали хронік. Важливу роль відіграють також наукові дослідження, присвячені історії європейського середньовічного міста, муніципального права та соціально-політичного розвитку міських громад.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, об'єктивності та системності. Вони передбачають розгляд інститутів міського самоврядування в контексті соціально-економічних і політичних процесів середньовічної Європи, а також врахування специфіки розвитку різних регіонів.

У роботі використано комплекс загальнонаукових та спеціально-історичних **методів дослідження**. Серед них історико-генетичний метод, який дозволяє простежити процес формування та еволюції міських інститутів; історико-порівняльний метод, що застосовується для аналізу особливостей розвитку міського самоврядування у Франції та німецьких землях; системний метод, який дає можливість розглядати міське самоврядування як цілісну систему взаємопов'язаних інститутів; а також компаративний підхід, спрямований на виявлення спільних і відмінних рис розвитку муніципальних структур у різних країнах.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні наукових уявлень про становлення інститутів міського самоврядування в середньовічній Європі та їх роль у формуванні європейської політико-правової традиції. Результати роботи можуть сприяти подальшому розвитку історичних досліджень, присвячених проблемам муніципальної історії та історії середньовічних міст.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному дослідженні інститутів міського самоврядування у Франції та німецьких землях XII–XV ст. з урахуванням як історико-правового, так і порівняльного підходів. У роботі уточнено особливості формування та функціонування міських інституцій у різних політичних умовах, виявлено спільні закономірності та

відмінності їх розвитку. Крім того, вперше обґрунтовано методичний потенціал зазначеної теми для шкільного курсу історії та запропоновано підходи до її ефективного викладання з використанням сучасних освітніх технологій.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання матеріалів дослідження у навчальному процесі під час викладання курсів всесвітньої історії, історії середніх віків та історії держави та права, а також при підготовці навчально-методичних матеріалів для закладів освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення й практичні результати кваліфікаційної роботи представлено й обговорено на засіданнях кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, а також на III Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції: «Актуальні проблеми історичної науки та освіти у дослідженнях молодих учених» (м. Тернопіль, 2025 р.).

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, що поділяються на підрозділи, загальних висновків і списку використаних джерел (48 позицій) і додатків. Загальний обсяг бакалаврської роботи – 61 сторінка, основний зміст викладено на 51 сторінці.

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми.

Проблематика становлення та розвитку інститутів міського самоврядування у середньовічній Європі належить до важливих напрямів сучасної історичної та історико-правової науки. Її дослідження пов'язане з вивченням процесів урбанізації, формування міщанства як окремого соціального стану, становлення міських правових систем та еволюції муніципальних інститутів. Особливий інтерес для науковців становить порівняльний аналіз розвитку міського самоврядування у різних регіонах Європи, зокрема у Французькому королівстві та німецьких землях, де у XII–XV ст. сформувалися різні моделі організації міської влади. Історіографія цієї проблеми є досить широкою і включає як фундаментальні праці західноєвропейських істориків та правознавців, так і дослідження українських учених, присвячені правовим традиціям середньовічних міст та їх впливу на подальший розвиток муніципальних інститутів.

У науковій літературі умовно можна виділити кілька тематичних груп досліджень, що стосуються даної проблематики. Першу групу становлять праці, присвячені загальним питанням розвитку середньовічних міст, соціально-економічним передумовам формування міського самоврядування та еволюції міських громад у Західній Європі. До цієї групи належать насамперед дослідження британського історика Г. Хілтона який у праці «English and French Towns in Feudal Society: A Comparative Study» [40] здійснив порівняльний аналіз розвитку міських громад у феодальному суспільстві. Автор розглядає міста як важливі центри економічного розвитку та соціальних трансформацій, наголошуючи на ролі купецько-ремісничого населення у формуванні нових форм самоврядування. На думку дослідника, розвиток міських інституцій був тісно пов'язаний із боротьбою міст за політичні привілеї та звільнення від

феодалної залежності. Значний внесок у дослідження соціальної структури середньовічних міст зробив також історик С. Роуен, який у колективному виданні «Handbook of European History 1400–1600» [48] проаналізував взаємовідносини між міськими правителями та міським населенням. Учений підкреслює, що міські громади були складними соціальними організаціями, де влада належала обмеженому колу міської еліти, але водночас зберігалися елементи колективного управління.

Другою важливою групою джерел є дослідження, присвячені комунальному руху та становленню міських правових інститутів у Франції. Значний інтерес у цьому контексті становлять роботи, що аналізують комунальні хартії та юридичні основи автономії французьких міст. Значну увагу розвитку французьких міст приділено також у працях українського історика В. Ададуров, автора фундаментального дослідження «Історія Франції. Королівська держава та створення нації» [1]. У цій праці аналізуються політичні та соціальні процеси, що сприяли формуванню міських громад, а також роль королівської влади у регулюванні діяльності міст. Дослідник підкреслює, що хоча комунальні рухи сприяли розширенню прав міст, французька монархія поступово інтегрувала їх у централізовану систему управління.

Третю групу історіографічних праць становлять дослідження, присвячені німецькому міському праву та розвитку правових інститутів міського самоврядування. Важливий внесок у дослідження німецького міського права зробили німецькі правознавці та історики. Зокрема, дослідник Г. Кюмпер у праці, присвяченій магдебурзькому праву, розглядає його як ключовий елемент формування європейської правової традиції [41]. Учений підкреслює, що ця система права не лише регулювала діяльність міських органів влади, а й сприяла поширенню правових норм на значні території Центральної та Східної Європи. Важливим аспектом досліджень є також аналіз текстів міських правових кодексів. У цьому контексті значний інтерес становить робота А. Кордес, присвячена мовним та правовим особливостям кодексів Любекського права. У своїй праці автор досліджує еволюцію правових текстів від XIII до XVII ст.,

демонструючи, як правові норми адаптувалися до змін у соціально-економічному житті міст [36].

Окремий напрям історіографії становлять дослідження, що розглядають міські правові книги та правові практики Центрально-Східної Європи. У цьому контексті варто відзначити працю дослідників Я. Разіма та Л. Шмідової Маларової, присвячену міським правовим книгам. Автори аналізують структуру та зміст правових документів, які регулювали діяльність міських органів влади, а також їх роль у формуванні правової культури середньовічних міст. Науковці наголошують, що міські правові книги не лише фіксували юридичні норми, але й виконували функцію інструменту управління, забезпечуючи стабільність міських інституцій [47].

В українській історіографії проблема міського самоврядування також отримала значну увагу. Серед українських дослідників слід відзначити праці М. Кобилецького, який досліджував джерела магдебурзького права [20] та його вплив на розвиток муніципальних інститутів [18]. У своїх роботах учений аналізує правові норми, що регулювали діяльність міських органів влади, та підкреслює значення магдебурзького права як основи для формування системи місцевого самоврядування у Європі. Подібні питання розглядаються і в працях інших українських дослідників, зокрема О. Зайця [12] та С. Ковальової [23], які досліджують правові аспекти організації міського життя та роль міських інституцій у забезпеченні громадського порядку.

Важливий внесок у вивчення історії середньовічних міст зробили також автори узагальнюючих праць з історії Європи та середніх віків. Зокрема, у фундаментальному дослідженні Н. Дейвіс «Європа. Історія» [11] аналізується роль міст у соціально-економічному розвитку європейського суспільства. Автор підкреслює, що саме у середньовічних містах сформувалися нові соціальні інститути та правові механізми, які згодом стали основою для розвитку сучасних муніципальних систем. Аналогічні питання розглядаються у працях українських дослідників В. Балуха та В. Коцура [2], які у своїх дослідженнях аналізують

соціально-економічні процеси Високого та Пізнього Середньовіччя та їх вплив на розвиток міських громад.

Таким чином, аналіз історіографії свідчить, що проблема розвитку інститутів міського самоврядування у Франції та німецьких землях активно досліджується як у західній, так і в українській науковій традиції. Значна кількість праць присвячена соціально-економічним передумовам розвитку міст, формуванню міських правових систем та діяльності органів міського управління. Водночас порівняльні дослідження, які б комплексно аналізували розвиток міського самоврядування у Франції та німецьких землях у XII–XV ст., залишаються відносно обмеженими. Саме тому компаративний підхід до вивчення цієї проблеми дозволяє глибше зрозуміти особливості розвитку європейських міських інституцій та їх роль у формуванні традицій місцевого самоврядування.

1.2. Джерельний комплекс.

Джерельний комплекс дослідження інститутів міського самоврядування у Франції та німецьких землях XII–XV ст. є достатньо різноманітним і включає значну кількість письмових пам'яток правового, адміністративного та наративного характеру. Вивчення становлення та розвитку муніципальних інституцій середньовічної Європи ґрунтується на широкому колі джерел, серед яких особливе місце посідають міські хартії, правові кодекси, міські статuti, королівські грамоти, хроніки та інші документальні пам'ятки. Саме ці джерела дозволяють реконструювати механізми функціонування міських громад, структуру органів влади, систему правових норм та взаємовідносини між міськими громадами та центральною владою.

Однією з найважливіших груп джерел для дослідження розвитку міського самоврядування є міські хартії вольностей, які закріплювали правовий статус міських громад. У Франції такі документи відігравали ключову роль у процесі формування комунального руху, що розпочався наприкінці XI – у XII ст. Хартії

визначали основні права і привілеї міст, встановлювали межі їхньої автономії, а також регулювали відносини між міською громадою та феодалною владою. Одним із найбільш відомих прикладів такого документа є «Charter of Lorris» [46], яка стала своєрідним зразком для інших французьких міст. Цей документ містив положення щодо особистих свобод мешканців міста, системи оподаткування, порядку здійснення судочинства та організації міського управління. Аналіз подібних хартій дозволяє дослідникам простежити процес формування правових основ міської автономії та становлення муніципальних інституцій у середньовічній Франції.

Окрім комунальних хартій, важливу роль у джерельній базі дослідження відіграють королівські грамоти та акти центральної влади. Ці документи свідчать про політику монархії щодо міст і дозволяють зрозуміти механізми взаємодії між королівською адміністрацією та міськими громадами. У багатьох випадках королівська влада підтверджувала або обмежувала міські привілеї, що відображало процес поступового зміцнення централізованої держави у Франції. Аналіз таких актів дає змогу визначити рівень реальної автономії міст і простежити еволюцію відносин між містами та монархічною владою [51].

Важливим джерелом для вивчення інститутів міського самоврядування є також міські статuti та внутрішні нормативні акти, які регулювали діяльність органів влади, порядок обрання посадових осіб, функціонування судових інституцій та економічне життя міста. У цих документах відображено практичні аспекти діяльності міських органів управління, зокрема ради міста, магістрату, судових колегій та інших інституцій. Саме такі джерела дозволяють дослідити структуру міської влади, компетенцію її органів і особливості реалізації адміністративних та судових функцій.

Особливу групу джерел становлять правові кодекси середньовічних міст німецьких земель, які мали значний вплив на формування муніципальних інституцій у Центральній та Східній Європі. Найбільш відомою правовою системою такого типу є «Magdeburger Recht» (Магдебурзьке право) [37], що виникла у XIII ст. та стала однією з найпоширеніших форм міського права.

Магдебурзьке право містило комплекс правових норм, які регулювали організацію міського управління, порядок діяльності судових органів, права та обов'язки міських громадян, а також систему економічних відносин у межах міста. Цей правовий кодекс набув широкого поширення не лише в німецьких землях, а й у багатьох регіонах Центральної та Східної Європи, що свідчить про його універсальний характер та високу ефективність як моделі міського самоврядування.

Важливе значення для дослідження правових основ міського управління має також «Lübeck Law» (Любекське право) [37], яке застосовувалося переважно в торгових містах Північної Європи. Ця система права виникла у середовищі балтійських торгових центрів і була тісно пов'язана з розвитком морської торгівлі. Норми Любекського права регулювали питання комерційної діяльності, морського судочинства, організації міської адміністрації та взаємовідносин між купецькими громадами.

До важливих джерел належать також хроніки та наративні твори середньовічних авторів, у яких відображено події міського життя, конфлікти між містами та феодалами, а також політичні процеси, пов'язані з боротьбою за міську автономію. Хроністи часто описували виступи міських громад проти феодалської влади, процеси укладання комунальних угод та формування органів міського самоврядування. Хоча такі джерела мають певну суб'єктивність, вони містять важливу інформацію про суспільні настрої та політичні процеси того часу [17].

Важливим компонентом джерельного комплексу є також економічні документи, які відображають розвиток міської торгівлі, ремесел і фінансової системи. До цієї категорії належать торгові угоди, митні книги, рахункові документи та акти купецьких гільдій. Особливо значущими є джерела, пов'язані з діяльністю Ганзейської ліги, що об'єднувала численні торгові міста Північної Європи. Документи, пов'язані з діяльністю цього союзу, містять цінну інформацію про економічні зв'язки між містами, організацію торгівлі та механізми регулювання комерційних відносин [9].

Окрему групу джерел становлять дипломатичні акти та міжнародні договори, які відображають взаємовідносини між містами різних держав. У середньовічній Європі багато міст мали значний рівень політичної та економічної автономії, що дозволяло їм укласти угоди з іншими містами та торговими союзами. Такі документи свідчать про високий рівень розвитку міського самоврядування та про активну участь міст у міжнародних економічних і політичних процесах [17].

Таким чином, джерельний комплекс дослідження інститутів міського самоврядування у Франції та німецьких землях XII–XV ст. є багатограним і включає різноманітні типи документів – правові кодекси, міські хартії, королівські грамоти, судові книги, економічні документи, хроніки та дипломатичні акти. Комплексний аналіз цих джерел дозволяє реконструювати процес становлення та розвитку муніципальних інституцій, визначити їхню роль у соціально-політичному житті середньовічної Європи та здійснити порівняльне дослідження моделей міського самоврядування у Франції та німецьких землях. Використання широкого кола джерел забезпечує можливість всебічного вивчення проблеми та створює надійну основу для подальших наукових досліджень у галузі історії середньовічного міського управління.

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження.

Теоретико-методологічні засади дослідження інститутів міського самоврядування у Франції та німецьких землях XII–XV ст. формуються на основі поєднання загальнонаукових і спеціальних історичних методів, а також використання міждисциплінарних підходів, які дозволяють комплексно розкрити особливості становлення і функціонування муніципальних інституцій у середньовічному європейському суспільстві. Вивчення проблеми розвитку міських громад та органів самоврядування вимагає залучення інструментарію історії, правознавства, політичної науки, соціальної історії та історичної урбаністики. Саме така інтеграція різних наукових підходів створює можливість

всебічного аналізу історичного процесу формування міських автономій, правових норм муніципального права та організаційних структур управління містами. Методологічна база дослідження ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, системності та наукової достовірності, які забезпечують неупереджене відтворення історичних процесів і явищ, а також дозволяють розглядати їх у контексті соціально-економічного та політичного розвитку середньовічної Європи.

Принцип історизму передбачає розгляд інститутів міського самоврядування у динаміці їхнього формування та розвитку, з урахуванням конкретних історичних умов, у яких функціонували міські громади Франції та німецьких земель. У межах цього підходу міське самоврядування розглядається не як статична система, а як результат тривалих соціально-економічних і політико-правових процесів, пов'язаних зі зростанням ролі міст у середньовічному суспільстві, розвитком торгівлі та ремесел, формуванням міщанства як окремого соціального стану. У період XI–XIII ст. відбувається так званий комунальний рух, у результаті якого міські громади почали виборювати право на автономне управління, що призвело до формування міських рад, магістратів та інших органів муніципальної влади. Саме в цей час виникають перші міські хартії та правові акти, які регламентували діяльність міських інституцій, визначали права та обов'язки міщан, а також порядок функціонування органів влади у містах.

Важливе значення для дослідження має принцип системності, відповідно до якого міське самоврядування розглядається як складна соціально-політична система, що включає різні елементи: правові норми, органи влади, соціальні групи міського населення, економічні інститути та механізми взаємодії з центральною владою. У середньовічних містах Західної Європи функціонували численні інституції, які забезпечували управління громадою, регулювали господарську діяльність та підтримували громадський порядок. До таких інституцій належали міські ради, магістрати, судові органи, цехові організації, торгівельні гільдії та інші структури, що формували основу муніципального устрою. У Франції ці органи поступово інтегрувалися у централізовану систему

королівської влади, тоді як у німецьких землях, де зберігалася політична роздробленість, міста часто зберігали значно ширший рівень автономії та самостійності у внутрішніх справах.

Одним із ключових методологічних підходів дослідження є історико-правовий аналіз, який дозволяє розкрити правові засади формування і функціонування міських інститутів. Міське право середньовічної Європи формувалося на основі кількох джерел: звичаєвого права, норм канонічного права та рецепції римського права, що значною мірою впливали на розвиток правових систем європейських держав. Саме у середньовічний період відбувається становлення міського права як окремої правової системи, що регулювала внутрішнє життя міських громад, економічні відносини, судочинство та адміністративне управління. Значну роль у цьому процесі відігравали такі правові системи, як магдебурзьке та любекське право, які поширилися на території багатьох європейських міст і стали важливим чинником розвитку міського самоврядування. Ці правові норми забезпечували містам право на самостійне управління, створення власних судових органів, регулювання торгівлі та ремісничої діяльності, що сприяло економічному розвитку міських громад.

Значну роль у дослідженні відіграє компаративний (порівняльно-історичний) підхід, який дозволяє зіставити розвиток інститутів міського самоврядування у Франції та німецьких землях, виявити їх спільні та відмінні риси, а також визначити фактори, що впливали на формування різних моделей муніципального управління. Використання компаративного методу передбачає аналіз подібних історичних явищ у різних країнах або регіонах з метою виявлення закономірностей їх розвитку. У даному дослідженні порівняльний аналіз дає можливість встановити, що, попри спільні соціально-економічні передумови виникнення міського самоврядування, інституційний розвиток міст у Франції та німецьких землях відбувався за різними траєкторіями. У Франції поступове посилення королівської влади призвело до часткової інтеграції міських інституцій у державну систему управління, тоді як у німецьких землях

політична фрагментація Священної Римської імперії сприяла формуванню більш автономних міських структур.

Поряд із компаративним підходом важливим є використання структурно-функціонального методу, який дозволяє дослідити внутрішню організацію міських інститутів та їх функціональне призначення. Завдяки цьому методу можна визначити роль окремих органів міської влади у системі муніципального управління, їх взаємозв'язки та механізми реалізації владних повноважень. У середньовічних містах функції управління були розподілені між різними інституціями, які відповідали за адміністративні, судові, фінансові та господарські питання. Наприклад, міські ради виконували законодавчі та управлінські функції, магістрати здійснювали адміністративне керівництво, а спеціальні судові органи забезпечували правосуддя в межах міської юрисдикції. Така структура управління забезпечувала ефективне функціонування міських громад і сприяла розвитку економічного та соціального життя міст.

Важливим інструментом дослідження є також проблемно-хронологічний метод, який дозволяє простежити основні етапи становлення та еволюції міського самоврядування у Франції та німецьких землях у період XII–XV ст. Цей метод передбачає послідовний аналіз історичних подій та процесів у їх часовій динаміці, що дає змогу визначити ключові етапи розвитку муніципальних інституцій. У межах такого підходу можна виділити кілька важливих фаз розвитку міського самоврядування: етап виникнення комунальних рухів та формування міських громад, етап інституціоналізації міського управління та закріплення правових основ самоврядування, а також етап трансформації муніципальних структур у контексті посилення державної влади та зміни політичних умов.

Не менш важливим є використання міждисциплінарного підходу, який передбачає залучення методів суміжних наук для глибшого аналізу історичних явищ. Зокрема, у дослідженні міського самоврядування активно застосовуються методи соціальної історії, історичної антропології, історичної урбаністики та економічної історії. Такий підхід дозволяє розглянути міські громади не лише як

політико-правові інститути, але й як соціальні організми, що включали різні групи населення, економічні структури та культурні традиції. Дослідження соціальної структури міського населення, взаємодії між різними станами та професійними корпораціями, а також ролі економічних факторів у розвитку міст сприяє повному розумінню функціонування муніципальних інституцій.

Крім того, у дослідженні застосовуються загальнонаукові методи аналізу і синтезу, індукції та дедукції, які дозволяють систематизувати історичний матеріал і сформулювати наукові узагальнення щодо закономірностей розвитку міського самоврядування у середньовічній Європі. Метод аналізу передбачає розчленування складного історичного явища на окремі складові елементи, що дозволяє детально дослідити структуру та функції міських інституцій. Метод синтезу, навпаки, спрямований на об'єднання окремих елементів у єдину систему, що дає змогу сформувати цілісне уявлення про розвиток муніципального управління.

Таким чином, теоретико-методологічна основа дослідження інститутів міського самоврядування у Франції та німецьких землях XII–XV ст. базується на комплексному використанні різноманітних наукових підходів і методів, серед яких особливе значення мають принципи історизму та системності, історико-правовий аналіз, компаративний підхід, структурно-функціональний та проблемно-хронологічний методи, а також міждисциплінарний аналіз. Поєднання цих методологічних інструментів дозволяє не лише реконструювати історичні процеси становлення міського самоврядування, але й визначити їх місце у загальному розвитку європейської політико-правової традиції. У результаті дослідження стає можливим встановити закономірності формування муніципальних інституцій, виявити специфіку їх розвитку у різних регіонах Європи та оцінити їх вплив на подальше становлення сучасних систем місцевого самоврядування.

РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ФРАНЦІЇ (КІНЕЦЬ XI – XV ст.)

2.1. Комунальний рух та становлення міської автономії (кінець XI – I половина XIII ст.)

Становлення міської автономії у Франції в XI–XIII ст. було складним і багатограним процесом, що тісно пов'язувався з формуванням міської спільноти, соціально-економічними змінами та змінами в політичній структурі феодального суспільства. Це був не лише правовий та адміністративний зсув, а й прояв глибоких соціальних і політичних трансформацій, що були частиною ширшого комунального руху Західної Європи.

Комунальний рух у Західній Європі, зокрема у Франції, зародився наприкінці XI ст. як масовий рух містян, спрямований на здобуття свободи від прямого феодального управління та здобуття широкого самоврядування. Його учасники, здебільшого мешканці міст – ремісники, торговці та інші не сеньйоральні верстви, об'єднувалися в організовані міські громади, що прагнули здобути привілеї, самоврядування і правову незалежність від сеньйора – місцевого феодала чи церковної влади. З самого початку ці вимоги мали як економічний, так і політичний характер: насамперед містяни домагалися обмеження феодальних поборів та сваволі, а згодом – повноцінного контролю над власними справами.

У французькій історіографії комунальний рух розглядається як складовий елемент перехідного етапу – від феодального урбанізму до автономної міської організації влади. Его комплексний характер полягав у тому, що рух міст сприяв формуванню не лише юридичних та адміністративних норм, але й політичної ідентичності нової соціальної спільноти – міського громадянства [49].

У французьких містах автономія не виникала безпосередньо як природне явище, а здобувалася здебільшого через договірні відносини з феодалами та, частіше, з королівською владою. Основним юридичним інструментом

формалізації автономії стали комунальні хартії – спеціальні грамоти, видані сеньйорами або королями, що підтверджували права громади на самоврядування. Ці документи закріплювали свободу від певних повинностей, право обирати посадових осіб, здійснювати місцеве правосуддя, встановлювати податки, мати власний скарб і, в окремих випадках, організовувати військову оборону [44].

У багатьох випадках отримання хартії було результатом тривалої боротьби, що поєднувала як переговори, так і збройні протистояння між громадами та сеньйорами. Зокрема, у північній Франції місто Лан кілька разів втрачало і відновлювало свій статус автономної комуни у XI–XII століттях унаслідок конфліктів з єпископом-сеньйором та за втручання королівської влади [26, с. 426].

Організація й структура міського самоврядування, затверджені в хартіях та місцевих звичаях, передбачали наявність міської ради (часто з обранцями-консулами чи мерами) та судових органів, які виконували функції правосуддя й управління. Вони формувалися, як правило, з-поміж заможних представників місцевої громади – торговців і ремісників – і мали широкі повноваження у межах комунальної юрисдикції.

Комунальний рух не був однорідним явищем – він об'єднував різні соціальні групи з неоднаковими інтересами. Початкові етапи були зумовлені насамперед прагненням забезпечити безпеку торгівлі, свободу від вилучень та сваволі сеньйорів. Зі зростанням міських інституцій з'являлися нові соціальні розшарування між патриціатом (заможними купцями, великими ремісниками, які часто контролювали міську раду) та іншими прошарками – ремісниками й дрібними торговцями, які прагнули ширшого доступу до влади. Згодом це призводило до конфліктів у самих містах щодо розподілу влади та прав [43].

Крім внутрішньоміських протиріч, комунальний рух у Французькому королівстві був тісно пов'язаний із загальнодержавними процесами централізації королівської влади. Французькі королі, особливо у XII–XIII ст., дедалі активніше втручалися у справи міст: з одного боку, вони могли

підтримувати комунальні прагнення як противагу впливу могутніх сеньйорів; з іншого – прагнули включити міста до загальнофеодалної та королівської адміністративної системи. Ця подвійність призводила до того, що автономія міст могла бути значною в судових і адміністративних аспектах, але з певними обмеженнями, що зберігали за короною остаточний контроль над важливими питаннями, такими як верховенство права чи зовнішня оборона.

У кінцевому підсумку комунальний рух у Франції відіграв ключову роль у формуванні міської автономії як стійкого історичного інституту. Він сприяв появі правових норм і традицій місцевого самоврядування, які стали основою подальшого розвитку міських інститутів влади у пізнішому середньовіччі та в ранньомодерну добу. Самі комуни хоча й зберігали поступову залежність від королівської влади, стали осередками політичної ініціативи та громадської участі, що трансформувало соціальну структуру французького суспільства [49].

Таким чином, період з кінця XI до I половини XIII ст. у Франції характеризувався становленням організованого комунального руху, який проклав шлях для юридичної та політичної автономії міст. Цей рух став не лише формою спротиву феодальному тиску, а й фундаментом для створення нових форм місцевого управління, що пояснює його виняткову роль у середньовічній політичній історії Франції.

2.2. Інституціоналізація міського управління та розвиток хартій вольностей (XIII–XIV ст.)

У XIII–XIV століттях у Французькому королівстві розвиток середньовічних міст у складі централізованої королівської монархії набув нових якісних рис, що виразилися у процесах інституціоналізації міського управління та систематизації правових норм, що регламентували міське життя. Ці зміни відображали глибоку трансформацію суспільно-політичних відносин, спричинену зростанням значення торгівлі, ремесел та ресурсного потенціалу міст, які вимагали

ефективніших форм самоврядування, гнучкого юридичного закріплення своїх привілеїв та взаємин з центральною владою.

Інституціоналізація міського управління в цей період була логічним продовженням комунального руху XII–XIII ст., який сприяв утвердженню ідеї колективної міської спільноти, здатної здійснювати самоуправління та захищати власні інтереси. Комунальні хартії, що видавалися феодалами чи монархами, з часом перетворились на усталені юридичні форми, котрі закріплювали певні гарантії, права й обов'язки міських громад, створюючи правову основу подальшого розвитку місцевого управління. Хартії вольностей стали кроком до узаконення автономних повноважень, що включали право обирати посадових осіб, встановлювати місцеві податки, здійснювати юрисдикцію та контролювати внутрішні справи міста [44].

Центральну роль у цьому процесі відігравали так звані міські хартії, які за своїм змістом були не лише юридичними документами, але й символами права на автономію. Хартія Лорпі (*Charter of Lorris*) XII ст. стала моделлю для понад вісімдесяти інших міських привілеїв у Франції, визначаючи основні принципи прав та свобод містян – від звільнення від феодалських обов'язків до отримання судових прав та власності. Ці привілеї забезпечили містам базові елементи самоврядування та сприяли формуванню місцевої буржуазії як окремої соціальної групи, що впливала на політичне життя [46].

У XIII ст. міські управлінські структури вже мали чітко визначений характер: на чолі ради громад стояли виборні посадові особи – мери чи консули, які відповідали за добробут, порядок та представництво інтересів міста перед зовнішніми інстанціями. Сама міська рада діяла як колегіальний орган, здатний регулювати місцеві справи, розподіляти податки, вирішувати суперечки та здійснювати контроль за дотриманням хартійних привілеїв. Ці функції були важливими для становлення правової автономії міських спільнот, оскільки дозволяли місту виступати як юридична особа, здатна укласти договори та домовленості з іншими акторами [44].

У XIV ст., під впливом посилення королівської влади та зміцнення центральної адміністрації, автономія багатьох міст зазнала певних обмежень. Розвиток французької монархії в цей період був спрямований на централізацію повноважень та інтеграцію місцевих інститутів у загальнофеодалську і королівську систему управління. Монархи усвідомлювали значення міст як економічних і фінансових центрів, але одночасно прагнули контролювати їхню діяльність, особливо коли йшлося про оподаткування, військову мобілізацію чи підтримку державних ініціатив. Це призводило до того, що хартії вольностей, хоча й зберігали формальні гарантії місцевої самоврядувальної організації, дедалі частіше включали положення про підпорядкування королівській юрисдикції та контроль.

Ця взаємодія між автономними правами міст та королівською адміністрацією була неоднозначною: з одного боку, хартії підтверджували юридичний статус місцевого самоврядування, а з іншого – вони все більше враховували інтереси корони, що дозволяло останній визначати межі цієї автономії. У багатьох випадках монархія використовувала видання хартій як інструмент регулювання політичної стабільності, зокрема для пом'якшення конфліктів між містами та феодалами чи для зміцнення контролю над регіонами [49].

Водночас внутрішні соціальні трансформації міст призводили до появи нових політичних і правових практик. У межах самої громади відбувався процес диференціації: зростала роль заможних торговців і ремісників, які становили ядро місцевої еліти та формували стабільний патриціат, що контролював міські ради й адміністрацію. Цей процес визначав подальшу еволюцію міських органів влади, оскільки патриціат часто узгоджував свої інтереси з королівською політикою, встановлював нові форми співпраці з монархією, що, у свою чергу, впливало на характер міського законодавства [32, с. 90].

Разом із цим розвиток законодавчих і адміністративних практик у містах підсилював правову культуру місцевих спільнот. Рішення рад стають дедалі формалізованими, а система судочинства в межах хартій і місцевих статутів –

більш упорядкованою. Це сприяло кодифікації норм, що регулювали майнові, кримінальні, торгові та інші аспекти життя містян. Хартії вольностей уже не були лише актами надання привілеїв, а перетворювалися на локальні правові кодекси, що закріплювали комплекс норм та процедур управління, визначали компетенцію посадових осіб і гарантували окремі права громадян у рамках локального права [31, с. 432].

У Середині XIV ст. відбулися суттєві зміни й в економічному контексті, що також впливали на інституціоналізацію управління. Внаслідок розвитку товарно-грошових відносин та росту внутрішнього ринку старі натуральні форми обміну поступились місцем грошовим, що підсилювало важливість міст як центрів економічної активності. Цей процес виявлявся і в зростанні значення ремісничих корпорацій (цехів), які ставали не лише економічними, а й соціальними інститутами, що впливали на вибори міських посадових осіб і формували своєрідні інтереси різних частин міської громади [8, с. 48].

Таким чином, інституціоналізація міського управління у Франції XIII–XIV ст. була багатовимірним процесом, що поєднував формалізацію юридичних норм у вигляді хартій вольностей з розвитком місцевих управлінських структур та змінами у соціально-економічній структурі міст. Хартії відігравали ключову роль у закріпленні автономії містян, юридичному визначенні правових процедур та встановленні меж взаємодії між місцевою та королівською владою. Разом із тим вони були інструментом компромісу між центральною владою та місцевими громадами, що відображало еволюцію політичних відносин у середньовічному французькому суспільстві.

2.3. Трансформація міського самоврядування в умовах посилення королівської влади (XIV–XV ст.)

У XIV–XV ст. історія Франції характеризується інтенсивними змінами в соціально-політичних відносинах, що суттєво вплинули на структуру місцевого самоврядування. Саме цей період став завершальним етапом середньовічної

еволюції міських інститутів у складі королівської монархії, коли традиційна автономія міст істотно переосмислювалася під тиском загалом централізованої королівської влади, масштабних політичних криз та зовнішніх викликів, перш за все Столітньої війни. Французька монархія у XIV ст. трансформувалась від станово-представницької моделі до курсу на централізацію королівської влади, що передбачав підсилення ролі корони у всіх сферах політичного життя королівства. Ці процеси суттєво впливали на юридичний статус міст, динаміку їхніх прав та управлінських інститутів, а також на характер взаємин між міськими громадами та королівською адміністрацією.

У попередні століття міста Франції здобували автономію здебільшого через хартії вольностей і магістратське управління, що дозволяли громадам самостійно регулювати значну частину внутрішніх справ. Однак у XIV ст. королівська влада, об'єднавши територіальний контроль і розширивши власний домен, посилила свою присутність у міському правлінні як безпосередньо через представників корони, так і через нові адміністративні механізми. Поступове розширення королівських повноважень відбувалося одночасно з кризою феодалної структури, що спричинила послаблення впливу місцевої дворянської олігархії та традиційних сеньйоральних інститутів. Французький монарх, у свою чергу, намагався перетворити міста з потенційних джерел самоврядування на інструменти більш ефективної централізованої державної політики [4, с. 19].

Одним із ключових чинників трансформації стала Столітня війна (1337–1453), яка виснажила королівство й одночасно стимулювала королівську адміністрацію до перегляду механізмів мобілізації ресурсів. Французькі королі, особливо Карл V та його наступники, шукали засоби для стабільного фінансування військових дій та управління територіями, що спричинило подальше втягнення міст у королівські фінансові й адміністративні системи. У багатьох випадках монарх надавав містам нові привілеї не лише для формального закріплення їхніх прав, а й з метою прив'язати міські інститути до королівського контролю, укріпивши таким чином державну адміністрацію у периферійних регіонах. За таких умов міські ради та магістрати дедалі частіше

опинялися у ролі посередників між королівською владою та місцевим населенням, втрачали частину автономії у визначенні внутрішніх політик та оподаткування.

Централізація політичного контролю проявлялася також у зміні характеру королівської юрисдикції над містами. Раніше хартії міст часто визначали межі самоврядування, включно зі значною правовою незалежністю у цивільних і кримінальних справах. Проте у XIV–XV ст. королівські інстанції поступово отримували більше впливу на судову практику й адміністративний нагляд, що віддзеркалювалося у розширенні королівської юрисдикції як частини єдиної правової системи держави. Ця тенденція не завжди означала повну ліквідацію автономії, але велику частину самостійності міст обмежувало те, що вони опинялися під все ж сильнішим контролем центральної влади, особливо в питаннях гарантування королівських інтересів у сфері оподаткування та національної оборони [13, с. 207].

Внутрішній соціальний розвиток також впливав на характер самоврядування. У містах продовжувала зміцнюватися буржуазія – економічно активна міська спільнота, яка почала виконувати важливі ролі не лише у торгово-ремісничому житті, але й у політичних процесах. Натомість капітал королівської влади у XIV–XV століттях дозволив музикам та магістратам виконувати адміністративні функції у тіснішому партнерстві з королем, ніж раніше з місцевими феодалами. Це означало, що міська еліта, з одного боку, зберігала вплив на повсякденні справи міста, а з іншого – дедалі більше інтегрувалася у державний апарат, погоджуючись з обмеженням частини автономії заради гарантій стабільності, захисту та економічних привілеїв.

У XV ст. процес трансформації міського самоврядування завершувався створенням передумов для ранньомодерного адміністративного устрою. Французька королівська влада, зменшуючи ступінь політичної самостійності міст, утверджувала моделі лояльності та підпорядкування, які пізніше стали ознакою абсолютизму. Водночас міста відігравали важливу роль у ресурсному забезпеченні корони, зокрема шляхом податкових зборів і постачання військ, що

підтримувало їхнє стратегічне значення в межах королівської держави. Цей баланс між збереженням певних елементів самоврядування й посиленням королівського контролю створив новий тип взаємин між центральною владою та міською спільнотою, який ясно окреслив характер пізньосередньовічного суспільства Франції [48].

Таким чином, у XIV–XV ст. трансформація міського самоврядування у Франції відображала глибокі зміни у політичній структурі королівства. Це були не просто юридичні й адміністративні зміни: королівська влада поступово формувала модель централізованого управління, що обмежувала традиційну автономію міст, але водночас інтегрувала їх у структури державної влади. Цей складний процес створив умови для подальшого розвитку національної держави у пізньому Середньовіччі та ранньому Новому часі, визначивши нові межі між місцевою самоврядною ініціативою й централізованою королівською політикою.

РОЗДІЛ 3. СТАНОВЛЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У НІМЕЦЬКИХ ЗЕМЛЯХ

3.1. Виникнення міських громад та правових основ самоврядування (кінець XI – XIII ст.)

Виникнення міських громад у німецьких землях у кінці XI – XIII ст. було одним із ключових процесів суспільно-політичної трансформації Центральної Європи, що заклало підвалини середньовічного міського самоврядування й правової автономії. Появу міст та їхнє становлення як самостійних правових і соціальних одиниць потрібно розглядати в контексті ширших економічних змін: відродження торгівлі, збільшення товарообміну, росту населення та посилення ролі ремісників і купців. Ці фактори сприяли формуванню нових форм суспільної організації, відмінних від традиційних феодальних структур, де основними осередками влади були світські та духовні сеньйори. Важливо підкреслити, що більшість міст Німеччини виникла саме в цей період: у XII ст. і їхня кількість вимірювалася сотнями, а в XIII–XIV ст. з'явилося ще близько семисот нових поселень, значна частина яких трансформувалася в центри самоврядування.

Початкові міські спільноти формувалися довкола торгових шляхів, ринків і фортифікацій, що були під захистом сеньйора, єпископа чи королівського князя. Проте ці осередки з часом акумулювали всередині себе вільних ремісників, купців і переселенців, які прагнули уникнути феодальної залежності та створити власні органи управління. Самоврядні міські громади, що сформувалися на цій основі, називалися комунами або громадськими спільнотами з певними правами та привілеями. Їхня організація базувалася на принципах, що дозволяли громадянам (по-німецьки – *Bürger* чи *Bürgers*) брати участь у політичному житті, обирати посадовців, здійснювати місцеве правосуддя та самостійно регулювати адміністративні справи [10].

Юридичною основою для самоврядування в цих спільнотах стали системи місцевого права, що розвивалися під впливом як звичаєвих норм, так і нових міських практик. Одним із найвідоміших прикладів таких правових систем стало магдебурзьке право (*Jus theutonicum magdeburgense*), яке склалося в Магдебурзі в XII–XIII століттях і стало зразком для великої кількості міст Центрально-Східної Європи. Це право визначало широкий спектр норм, що регламентували функціонування міських інститутів, судової компетенції, майнових і дієвих відносин. Воно стало не просто юридичним кодексом, а системою, що закріплювала політичну і правову автономію громад, дозволяючи містам реалізовувати багато аспектів самоврядування без прямого втручання панів чи князів [20].

Поряд із Магдебурзьким правом розвивалися та інші локальні системи міського права, що віддзеркалювали різноманіття політичних і соціальних умов у німецьких землях. Наприклад, Любекське право сформувалося в північних містах, надаючи громадам можливість створювати міські ради (*Rat*) і здійснювати законодавчі, судові та виконавчі функції в межах міста. Воно не заперечувало залежності від сеньйора чи імператора, але встановлювало значний обсяг автономії в межах самоврядних інститутів, виборних рад і посадових осіб, що виконували повсякденні управлінські обов'язки [36].

Ключовим елементом процесу виникнення міських громад була боротьба за юридичне закріплення прав. Міщани домагалися не лише економічних свобод, зокрема права вільно торгувати й займатися ремеслом, а й політичної участі, захисту від свавілля сеньйорів, права на власні суди та контроль над місцевими зборами. Виникали інституції внутрішнього управління, де основними акторами були виборні посадові особи: радники, альдермани чи бургомістри. Такі органи мали компетенцію у вирішенні місцевих суперечок, встановленні порядку, регулюванні торгівлі та регламентуванні суспільних відносин, що сприяло формуванню політичної ідентичності міської спільноти.

У правовому аспекті міські громади отримували привілеї, що обмежували втручання панів у їхню діяльність. Це включало право обирати власних суддів,

власні судові процеси, право розпоряджатися прибутками від місцевих податків і зборів, а також право самостійно запроваджувати норми порядку. Наявність таких правових гарантій дозволяла громадам виступати як юридичні особи зі здатністю представляти свої інтереси у взаєминах із зовнішніми політичними акторами – сеньйорами, імператором чи іншими політичними інституціями [22, с. 53].

Соціальна структура міських громад була також важливою передумовою їхньої стабільності. Учасниками таких громад ставали не лише місцеві ремісники та купці, а й переселенці зі села, які шукали свободи від кріпосної залежності. Для багатьох із них можливість здобути особисту свободу і стати повноправним громадянином міста була важливою мотивацією для освоєння міських прав і участі в самоврядуванні. Це формувало новий тип соціальної спільноти, де бюргери відігравали центральну роль у політичному та економічному житті.

Громадські збори, міські ради та правові привілеї створили умови для поступового переходу від простих торгових осередків до правових громадських структур з елементами самоврядування, що діяли на основі звичаєвого та міського права. Цей розвиток уніфікувався у вигляді правових систем, які закріпилися в правовій практиці й стали моделями для подальшого поширення в Європі, зокрема у східноєвропейських землях протягом другої половини XIII століття.

Отже, період кінця XI–XIII ст. у німецьких землях був епохою становлення міських громад як організованих правових та адміністративних одиниць. Процес їх формування ґрунтувався на економічних, соціальних і правових змінах, що стимулювали громади до здобуття автономії, розробки власних правових норм і структур самоврядування. Практика міського права, особливо у формі магдебурзького чи любекського права, стала фундаментом для розвитку самоврядних інститутів, які пізніше поширилися далеко за межі німецьких земель, істотно вплинувши на подальший розвиток європейських міст.

3.2. Розвиток міських прав (Магдебурзьке, Любекське тощо) та органів влади (XIII–XIV ст.)

У XIII–XIV ст. у німецьких землях формується широке й різноманітне середньовічне міське право, яке стало правовою основою для самоврядування міст і стало центральним елементом політичної культури міст Центральної Європи. Основою такого права були не лише привілеї окремих громад, а передусім систематизовані правові норми, що закріпили автономію міст у сферах адміністрації, судочинства та внутрішнього порядку. Найвідомішими та найвпливовішими з цих систем стали Магдебурзьке право (*Magdeburger Recht*) та Любекське право (*Lübeck law*), які отримали найширше поширення у німецькому середовищі, а згодом – і в сусідніх регіонах Центрально-Східної Європи.

Магдебурзьке право сформувалося на основі правових традицій міста Магдебург у Саксонії наприкінці XII століття і було одним із найважливіших зразків середньовічного міського права, який регулював як торгівлю, так і ширший спектр суспільно-правових відносин у містах. Воно стало моделлю для створення місцевих правових систем у великій кількості міст Німеччини, а також у Польщі, Чехії, Угорщині та далеко за межами імперії [41].

Магдебурзьке право базувалося на набутті містом права на судочинство, самоврядну адміністрацію та внутрішнє законодавство, що дозволяло міщанству формувати власні органи місцевого управління й суду.

У межах Магдебурзького права органи влади розвивалися поступово, відповідно до потреб управління зростаючою міською спільнотою. Спочатку значну роль відігравав «*Schöffentuhl*» (буквально з нім. Крісло народного судді) – колегія шеффенів, які здійснювали судову владу та були носіями юридичної практики. Згодом до функцій управління долучилася міська рада (*Rat*), яка узяла на себе не лише адміністративні обов'язки, а й фактичну правозастосовну діяльність, виконуючи функції суду, законодавства та виконавчої влади. У процесі розвитку до кінця XIII – на початку XIV століття рада дедалі більше

концентрувала повноваження щодо управління містом, зокрема щодо містобудівних, майнових і правових питань [38].

Особливістю Магдебурзького права було його гнучке поширення: воно не було одноманітно кодифіковане у вигляді єдиного документа, а адаптувалося до місцевих умов. Правові інструкції та норми, що виникали в окремих містах, підсилювали загальний правовий корпус цієї системи, утворюючи між собою родини міських прав, у яких «материнське місто» (Magdeburg) виступало зразком і джерелом правових норм для «дочірніх» громад. Це сприяло уніфікації та регулюванню судочинства, порядку вирішення торгових і майнових спірних питань, а також визначенню статусу бюргерів, їхніх прав і обов'язків [41].

Поряд із Магдебурзьким правом суттєве значення мало Любекське право, яке виникло у місті Любек у Північній Німеччині на початку XIII століття і стало другим за поширенням видом міського права в німецькому середовищі. На відміну від Магдебурзького права, яке сформувалося як розгалужена система юридичних норм і традицій, Любекське право було одразу кодифікованою формою муніципального права, що передбачала чіткі норми щодо організації міського магістрату (Rat) – ради, яка обирала своїх членів за системою кооптації з-поміж місцевих бюргерів. Голова магістрату (Bürgermeister) та інші посадові особи відігравали ключову роль у здійсненні адміністрації, суду та повсякденного управління містом [36].

Становлення Любекського права відображало зростаючу потребу міст Балтійського моря та їхніх торгових спілок у стабільному правовому порядку і самоврядуванні, що було важливо в умовах інтенсивної торгівлі та міжнародної співпраці. Ця правова система передбачала автономію в вирішенні місцевих справ, формування виборних органів влади та регулювання внутрішніх відносин, хоча вона й не скасовувала залежності від панів чи імператора.

Безпосередньо органи влади в містах, що діяли за Магдебурзьким чи Любекським правом, формувалися за подібними принципами: міська рада була центральним колегіальним органом, до складу якого входили радники (Ratsherren) або бургомістри (Bürgermeister), а вибір цих посадових осіб залежав

від конкретної юридичної традиції та локальних звичаїв. У Магдебурзькій традиції рада часто поєднувала функції адміністрації та суду, а у Любекській – рада мала чітко розмежовані виконавчі та юридичні повноваження, що дозволяло ефективно регулювати торгові й громадські справи.

Важливим чинником розвитку міських прав і органів влади був також процес записування й кодифікації норм, що поступово переходив від усних звичаїв і привілеїв до письмових «*Stadtbücher*» – міських книг, де фіксувалися норми, судові рішення та адміністративні акти. Створення таких книг у XIV ст. стало свідченням зростаючого рівня правової культури, більшої формалізації повноважень органів самоврядування та їхньої здатності діяти як правова й адміністративна структура [47, с. 128].

Таким чином, у XIII–XIV ст. у німецьких землях відбувався глибокий розвиток міських прав і інститутів місцевого самоврядування. Магдебурзьке і Любекське права стали фундаментальними системами, які заклали юридичні рамки для автономії міст, формування виборних органів влади, здійснення адміністрації й судочинства. Ці правові традиції не лише вплинули на структуру німецьких міст, а й стали моделями для міського права в Центрально-Східній Європі, сприяючи поширенню ідей автономії й місцевого самоврядування у середньовічній Європі загалом.

3.3. Еволюція міського управління в умовах територіальної роздробленості (XIV–XV ст.)

У XIV–XV ст. німецькі землі, що формували ядро Священної Римської імперії, характеризувалися глибокою територіальною роздробленістю – політичною структурою, в якій безліч дрібних князівств, єпископських територій, графств і імперських міст функціонували як самостійні юрисдикції без виразної централізованої влади. Цей характер імперського устрою впливав на розвиток місцевого самоврядування, сприяв формуванню специфічних

моделей міського управління, що поєднували незалежність громад із їхнім положенням у структурі наддержави, де імператор, князі та великі феодали мали суттєвий вплив на політичне життя. Серед приблизно 3000 міст і містечок Німеччини лише невелика частина – головним чином великі торгові центри – відігравала істотну роль у політичних процесах, тоді як решта слугувала локальними центрами господарського та соціального життя. Роздробленість і слабкість імперської централізованої влади створили умови, в яких саме міські громади здобували все більше прав і відповідальностей щодо уряду над своїм внутрішнім життям.

Головною юридичною основою самоврядування міст залишалися міські права, зокрема ті, що випливали зі старих правових традицій магдебурзького або любекського права, але на практиці ці норми адаптувалися до конкретних політичних і територіальних контекстів. Така адаптація була необхідна, оскільки міста часто опинилися між суперечними інтересами імператора, князів та панів, які прагнули зберегти за собою частину влади. Територіальна роздробленість призводила до того, що міські інституції формувалися як відповідь на потребу внутрішнього порядку, захисту економічних прав і підтримки громадських інтересів у зовнішньополітичній конкуренції й локальних конфліктах. Такі інституції, зокрема виборні ради, магістрат та суди, дедалі чіткіше визначали свої повноваження в межах конкретних норм права, виходячи з практики урядування та адаптації привілеїв до потреб часу [48].

У містах зі статусом вільних імперських міст цивільні та політичні права були формально захищені через прямі відносини з імператором, що надавало цим містам формальну незалежність від місцевих світських чи духовних правителів. Вільні імперські міста, такі як Нюрнберг, Кельн чи Любек, зберігали значний ступінь автономії, мали власні бюджети, судову юрисдикцію та могли встановлювати свої адміністративні процедури, а їхні урядові ради виконували функції як місцевого законодавства, так і виконавчої влади. Часто ці міста навіть утворювали союзи з іншими громадами для колективного захисту своїх прав і економічних інтересів, як, наприклад, у випадку Швабського союзу міст,

сформованого у 1376 р. для взаємної оборони та підтримки юридичної незалежності від феодалських претензій [39].

Особливу роль у розвитку управлінських структур відігравав Ганзейський союз, який об'єднував численні міста Північної Німеччини на основі не централізованої влади, а добровільних домовленостей для захисту комерційних інтересів. Хоча Ганза була перш за все економічною мережевою організацією, її діяльність мала виразний вплив на політичну самосвідомість міст та сприяла поширенню норм самоврядування, сторони яких мали власні представницькі органи та внутрішні правила, що регулювали торгівлю, оподаткування та судочинство спільно з іншими членами конфедерації. Структура Ганзи з її періодичними зібраннями стала моделлю для колективного ухвалення рішень, яка віддзеркалювала потребу міст координувати свої дії в роздробленому політичному середовищі [9, с. 162].

Водночас у самих імперських містах реальна влада часто концентрувалася в руках місцевої буржуазної еліти, що складалася з патриціїв – заможних купців і ремісників, які контролювали міські ради та магістрат. Ці еліти встановлювали внутрішні правила політичної участі, які могли обмежувати доступ до керівних посад і зосереджували важливі повноваження саме в їхньому колі. Така практика сприяла формуванню політичної олігархії, де фактична влада концентрувалася в руках обмеженої групи привілейованих бюргерів, здатних визначати основні напрямки внутрішньої та зовнішньої політики міста, включно з оподаткуванням, управлінням торгівлею та встановленням місцевих законів.

Крім того, у різних регіонах імперії розвивалися специфічні форми взаємодії між міськими громадами та сусідніми територіальними акторами. У регіонах, де домінували князі чи єпископи, міста були змушені шукати вигідні компроміси, часто отримуючи формальні привілеї на самокерування в обмін на фінансові виплати, військову підтримку чи політичну лояльність. У тих випадках, коли місцевий правитель був слабкий або залежний від імператорської підтримки, міські ради могли здобувати значну автономію, водночас узгоджуючи свої дії із загальною політичною ситуацією імперії. Це було

характерно для міст, що вирости навколо важливих торгових шляхів, де їхнє економічне значення вимагало юридичного вирішення конфліктів та адміністрування, а відповідно – розвитку формальних інститутів урядування незалежно від феодалного впливу [38].

Завдяки такій політичній динаміці містечка та великі міста Німеччини у XIV–XV ст. не тільки зберігали елементи самоврядування, а й суттєво трансформували свої управлінські структури. Міські ради та магістрат постали як колегіальні органи, що поєднували законодавчі, адміністративні й судові функції й були здатні вирішувати широке коло питань – від регулювання торгівлі до встановлення внутрішнього порядку. Ця еволюція сприяла тому, що німецькі міста ставали не лише економічними центрами, а й політичними акторами на мапі імперії, здатними відстоювати свої інтереси в умовах складної територіальної роздробленості та слабкої централізації влади.

У підсумку, розвиток міського управління в Німеччині XIV–XV ст. був безпосереднім наслідком територіальної роздробленості, яка стимулювала політичну самостійність громад і водночас вимагала формування ефективних внутрішніх інституцій для захисту своїх прав і інтересів. Цей процес не лише зміцнив автономію окремих міст, але й сприяв становленню мережеских форм співпраці між ними, що стало характерною рисою середньовічної політичної культури німецьких земель, яка передувала модерній епосі.

РОЗДІЛ 4. КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ФРАНЦІЇ ТА НІМЕЦЬКИХ ЗЕМЕЛЬ.

4.1. Порівняльна характеристика етапів розвитку.

Еволюція міського самоврядування у середньовічній Франції та німецьких землях відображає не лише особливості локальних правових традицій, а й загальні тенденції політичного, економічного й соціального розвитку Європи. Хоча обидва регіони переживали процес формування автономних міських громад, шляхи, темпи й кінцеві наслідки цих змін значною мірою відрізнялися через різні політичні структури, роль монархії, характер феодалної роздробленості та правні традиції.

У Франції становлення міського самоврядування як самостійного політичного й правового інституту тісно пов'язане із загальноєвропейським комунальним рухом XI–XIII ст. У цей період міста здобували своєрідні «хартії вольностей», що закріплювали права громад на обрання власних органів, судочинство, контроль податків і внутрішню адміністрацію. Отримання таких привілеїв часто супроводжувалося тривалою боротьбою з феодалними сеньйорами й королем, що призводило до появи самоврядних комун із виборними радами та мерами. У Франції це був етап боротьби за незалежність міських громад від феодалної залежності й одночасно – інтеграції в станово-представницький лад, що сприяв формуванню централізованого королівства з розвинутими місцевими інститутами.

У німецьких землях формування міського самоврядування мало свою специфіку, зумовлену внутрішньою роздробленістю Священної Римської імперії, де імператорська влада не могла ефективно централізувати підтримку міст на відміну від французьких королів. Натомість там виникали широкі комплекси міських прав (*German town law*), які кодифікували права міст та їхню автономію. Найвпливовішими були Магдебурзьке право, яке створювало правову основу для автономного управління, суду та економічної діяльності

міст, і Любекське право, що забезпечувало аналогічні повноваження для північних міст, особливо в рамках ганзейської торгової мережі. Ці правові системи закріпили за містами певну автономію щодо управління, судочинства та оподаткування, але не скасовували залежності від імператора, князів чи інших феодалських акторів [48].

Характерним етапом у французькій традиції було перетворення спорадичних привілеїв у систематизовані комунальні хартії, що не лише визнавали самоврядність, але й поступово інкорпоровали міських представників у політичні процеси держави. Французькі комуни здобували свободу від сеньйора поетапно: від обмеження феодалського впливу до формального обрання власних посадовців і виконання юрисдикційних функцій. Це сприяло зміцненню корпоративної організації містян, розвитку цехів і торгівлі, а також формуванню певної політичної ідентичності міста у складі монархічної держави. Саме поєднання автономії та взаємодії з королем відрізняло французьку модель від більш фрагментарної німецької, де централізований вплив був значно слабшим [49].

З іншого боку, німецькі міста, що діяли за тими чи іншими правовими кодексами (магдебурзьке, любекське, кельмське право тощо), прагнули забезпечити внутрішню самоврядність і судову незалежність, але політична роздробленість імперії часто ускладнювала їхнє становлення. У Німеччині права місцевих громад несли рису правових привілеїв, наданих через імператорські чи княжій акти, але ці привілеї не завжди гарантовано захищали автономію від втручання територіальних правителів. Вільні імперські міста мали найширші можливості самоврядування, включно з власною юрисдикцією і бюджетом, але їхня політична незалежність все ж залишалася умовною, залежною від складної системи імперських відносин і конфліктів між князями, сеньйорами та імператором [47, с. 133].

Порівняно з Францією, де централізація королівської влади відносно рано стала стимулом для формування спільної правової та політичної системи, у німецьких землях відсутність стійкої централізованої державної інституції

спричинила більшу варіативність у формах самоврядування. Французькі саме походи до створення універсальних норм і представницьких органів (наприклад, Генеральні штати) були частиною процесу інтеграції міст у єдину державну модель, тоді як у Німеччині розвиток самоврядування часто залишався ізольованим від загальноімперської політики, зосередженим на розв'язанні локальних питань та збереженні міських привілеїв у конкретному правовому контексті.

Ще однією істотною різницею було розмежування внутрішніх інститутів влади у містах: французькі комуни здебільшого орієнтувалися на виборні органи з мером та радою, підзвітними громаді та королю, тоді як у німецьких містах правління часто концентрувалося в магістраті або раді (*Rat*), члени якої призначалися з-поміж місцевої еліти – купців або патриціїв, що віддзеркалювало сильну роль економічних груп у політичному житті міст. Це сприяло формуванню унікальних політичних еліт у німецьких містах, які мали значний вплив на локальні рішення й регулювання внутрішніх відносин, але не завжди мали пряму підтримку центральної політичної влади, як це було у Франції.

Отже, французька модель середньовічного міського самоврядування була позначена помітною динамікою інтеграції міст у структури королівської держави через поступове надання і розвиток правових хартій та представницьких інститутів, тоді як німецька модель вирізнялася багатовекторністю правових традицій і сильною локальною варіативністю через політичну роздробленість. Французький шлях наближав міську автономію до загальнодержавної правової системи, тоді як німецький залишався більш правовою мережею автономій, що функціонували в межах складного імперського устрою. Ці відмінності зумовили різні траєкторії подальшого розвитку місцевого самоврядування у ранньомодерну добу – у Франції як елементу централізованої держави, а в німецьких землях як компонента широкої палітри локальних правових звичаїв і муніципальних практик.

4.2. Організаційна структура органів міського управління

Організаційна структура органів міського управління у середньовічній Франції та в німецьких землях була продуктом історичного розвитку правових традицій, політичних силових співвідношень та конкретних суспільних викликів, і саме ці відмінності формували фундаментальні особливості функціонування міст як автономних юридичних осіб. У Франції середньовічні комуни та їх управлінські структури виникли наслідком комунальних рухів XII–XIII ст., коли міста почали здобувати хартії вольностей – юридичні документи, що закріплювали право на власні органи управління і самостійну організацію громадського життя. У цих хартіях традиційно містилися положення про створення виборної міської ради, яка була представницьким органом громади, та обрання мера (або мера-консула), незалежно від феодалної адміністрації або королівської влади. Рада формувалася з-поміж представників міщан – торговців, ремісників і землевласників – і мала повноваження ухвалювати рішення з внутрішнього управління, регулювання торгівлі, оподаткування та судових справ, визначені хартією або традиційним правом. Мери належала виконавча роль і він представляв місто зовні, організовував роботу ради та реалізацію її рішень, а також відповідав за військову оборону і суспільний порядок. Така модель внутрішньої організації незалежних комун Франції відображала прагнення громад до автономії й була основою для подальшого формування місцевих інститутів зі складною внутрішньою структурою – від представницьких зборів і постійних рад до окремих посадових осіб із визначеними адміністративними обов'язками. Щоправда, у ранній фазі ці інституції не мали уніфікованих правил: конкретний склад органів, їхні повноваження і взаємовідношення залежали від умов надання привілеїв, конкретної хартії та співвідношення сил між громадою, королівською владою і сеньйоральними структурами на місцях [13, с. 234].

У Німеччині організаційна структура міського управління формувалася на основі прав міста таких як Любекське право чи Магдебурзьке право, які юридично закріплювали автономію муніципалітетів від феодалних та

імперських влад, але втілювали її в іншу організаційну модель. Німецькі міста за цими правами створювали міські ради (Rat або Stadtrat), що були колегіальними представницькими органами. Члени ради часто походили з міського урбанізованого середовища – купців і ремісників – і мали широкі повноваження з управління фінансами, регулювання торгівлі, судочинства й оборони міста. На відміну від французької моделі, де мер був єдиним виразним виконавчим посадовцем, у німецьких містах виконавчу владу часто здійснювали бургомістри (*Bürgermeister*), яких обирала або призначала рада. У великих містах ради могли встановлювати кілька бургомістрів, що розділяли функції: старший бургомістр координував дії інших і був першою особою виконавчої влади, тоді як інші відповідали за окремі сфери управління. Така колегіальна конструкція органів влади дозволяла інтегрувати представників низки економічних й соціальних груп у процес прийняття рішень і забезпечувала ширшу групову участь у міському самоврядуванні. Сам орган ради був самоврядним і формувався відповідно до положень міського права, за яким члени ради могли обирати колег з-поміж відомих і впливових бургерів, а потім радою обиралися бургомістри та інші ключові посадовці. Така модель адміністративної структури сприяла розвитку специфічної міської політичної культури, де на перший план вийшла не лише персоніфікована влада мера, а колегіальні ради та внутрішні механізми саморегулювання та самоконтролю [28, с. 219].

Важливо підкреслити, що обидві моделі – і французька, і німецька – у середньовічний період мали суттєво нерівномірний характер організації, що відображало місцеві умови та соціально-економічну структуру відповідних міст. У Франції внутрішні ради часто розвивалися як найбільш активні представницькі органи, що надалі впливали на формування парламентських традицій, тоді як у Німеччині ради міст були тісно пов'язані з системою права конкретного міста, де значну роль відігравали гільдії та купецькі корпорації, які не тільки визначали критерії обрання до ради, але й визначали напрямки політики та управління містом. Це призводило до того, що у німецьких містах структура управління була більш колегіальною, ніж персоніфікованою, з чітким розподілом повноважень

між радою та бургомістрами, а також внутрішньою ієрархією радників і посадовців. У свою чергу, французька модель акцентувала більший вплив виборних представницьких зборів і мерів, що виступали як головні чинники реалізації політичної волі громади. У результаті, хоча обидві традиції розвивали інститути самоврядування та органи для розв'язання міських питань, їхні структурні підходи різнилися: французька система орієнтувалася на голос громади як суверенного джерела влади, тоді як німецька структура спиралася на правову автономію ради та складну колегіальну систему посадовців, що віддзеркалювало особливості права й місцевих соціальних відносин у містах Священної Римської імперії [28].

Середньовічні організаційні структури муніципальних влад у Франції та німецьких землях заклали основу для подальших моделей місцевого урядування в цих регіонах, вплинувши на формування характеристик сучасних муніципальних систем, де поєднуються представницькі органи, виконавчі функції та юридично закріплені механізми контролю і взаємодії між місцевою громадою та вищими політичними структурами.

4.3. Функції міського самоврядування та ступінь автономії міст

У середньовічній Європі розвиток міського самоврядування був одним із ключових елементів трансформації соціально-політичних структур, і Франція та німецькі землі були дві найхарактерніші моделі цього явища. Для міст обох регіонів міське самоврядування означало здобуття правових і адміністративних функцій, що дозволяли громадам ухвалювати рішення з внутрішніх справ, контролювати економічні відносини та обмежувати вплив феодалної чи князівської влади. Проте ступінь автономії та спектр функцій, які могли виконувати середньовічні міста, істотно відрізнялися між цими двома регіонами через різні політичні умови та правові традиції.

У Франції міські громади здобували автономію здебільшого шляхом надання комунальних хартій, які формалізували права містян і визначали повноваження самоврядних органів, зокрема виборної міської ради та мера. Ці хартії гарантували можливість контролювати місцеві податки, утримувати власні суди та організовувати внутрішнє управління, що становило основні функції міського самоврядування. Французькі комуни мали право самостійно розв'язувати питання громадського порядку, регулювання торгівлі, оподаткування та розпоряджання міськими ресурсами, включно зі скарбницею та майном громади. У багатьох випадках міста могли навіть здійснювати правосуддя в межах своїх юрисдикцій, що суттєво посилювало їхню внутрішню незалежність від сеньйора чи королівської адміністрації. Сам факт надання хартії вольностей – юридичного документа, що визнавав місто як правосуб'єктну одиницю – у багатьох випадках ставив його у відносини, близькі до рівноправних із феодалними та королівськими структурами, хоча остаточний контроль залежав від короля та його представників. Такий рівень автономії означав, що міські органи влади могли формувати політику щодо місцевого господарства, регулювати внутрішні правові норми, здійснювати адміністративну діяльність та захищати інтереси громади перед зовнішніми політичними акторами. Водночас цей процес не був одноманітним: ступінь автономії залежав від конкретної хартії та співвідношення сил між громадою, королем і сеньйором у певному регіоні, що призводило до різної інтенсивності реалізації самоврядних функцій у різних містах Франції [49].

Натомість у німецьких землях автономія міст і функції їхнього самоврядування ґрунтувалися на системі міських прав, до яких належали такі кодифіковані правові системи, як Магдебурзьке та Любекське право. Ці юридичні традиції установлювали права містян на внутрішнє самоврядування, проте в умовах політичної роздробленості Священної Римської імперії такі права часто були виражені через привілеї, що визнавали певний ступінь автономії міста, але не завжди гарантували повну незалежність від феодалних чи імперських влад. За Магдебурзьким чи Любекським правом міські громади мали

право формувати власну раду (*Rat*) і обирати бургомістрів, здійснювати адміністративне управління, регулювати торгово-економічне життя і забезпечувати порядок. Проте юридична залежність від імператора чи місцевих князів могла обмежувати їхню автономію в питаннях верховної юрисдикції, зовнішніх відносин або великих податкових зобов'язань. При цьому міська рада мала широкі повноваження щодо самостійної політики в межах міста: ухвалення регламентів, організація судових функцій, встановлення місцевих зборів та внесення регуляцій для цехів і гільдій, що водночас сприяло розвитку місцевих політичних процесів та утвердженню колективних інтересів громади [47, с. 140].

Ключовою особливістю німецької моделі була її колегіальність і корпоративність: рішення ухвалювалися не лише через широку участь громади загалом, а радше через узгодження інтересів окремих груп (купців, ремісників, патриціїв) у рамках міської ради. Окрім цього, інтеграція міст у союзи на кшталт ганзейської Ліги посилювала їхню здатність розв'язувати трансміські питання (торгівля, безпека, спільні зобов'язання), що розширювало функції виходячи за межі лише внутрішніх адміністративних задач.

Щодо ступеня автономії, французькі комуни в середньовіччі у деяких випадках могли досягати майже повної внутрішньої самостійності щодо управління своїми фінансами, судами, ополченням і регулюванням торгівлі, хоча їхня зовнішня політика була поступово інтегрована в королівську систему управління. Це пояснюється активною роллю французької монархії у формуванні загальнонаціональних інститутів влади та прагненням обмежити феодальну фрагментарність шляхом поступового включення міст у королівську систему правління. Однак навіть за таких умов міста могли зберігати значну автономію у прийнятті рішень щодо місцевих питань, що сприяло розвитку саморегуляції та місцевої участі в управлінні [49].

У німецьких землях, навпаки, політична роздробленість імперії означала, що автономія міст часто була обмежена волею місцевого сеньйора чи імператора, і права громад мали характер привілеїв, які могли змінюватися чи скасовуватися відповідно до політичної кон'юнктури. Вільні імперські міста могли здобувати

високі ступені незалежності, включно з власним судочинством і фінансовою самоорганізацією, але такі випадки були винятками в загальній картині. Загалом, автономія німецьких міст була менш гарантованою й більш фрагментарною, ніж у французьких комун, що впливало на характер функцій їхнього самоврядування [10].

Порівняння функцій та автономії також показує, що французька модель більше акцентувала юридичну і політичну незалежність міста від феодалного контролю, водночас поступово інтегруючи міські представницькі інституції в загальнодержавну політичну систему. Німецька модель була більше локально специфічною, де міські права та обов'язки впливали із сукупності правових традицій і договорів між громадою та владою, що робило автономію більш рухомою і менш однозначно закріпленою [49].

Отже, функції міського самоврядування та ступінь автономії міст у Франції та німецьких землях у середньовіччі були формовані різними правовими й політичними контекстами: французька комунальна модель надавала громадам значну самостійність у внутрішньому управлінні, тоді як німецькі міста діяли у межах правових традицій і привілеїв, що визнавали автономію, але залежали від складної імперської політичної структури.

4.4. Спільні та відмінні риси розвитку та їх історичне значення

Розвиток міського самоврядування у середньовічній Франції та німецьких землях відображає фундаментальні трансформації, що відбулися в політичному, правовому та соціальному житті Європи з XI до XV ст. Обидва регіони пройшли складний шлях становлення автономних муніципальних інститутів, але їхні моделі мали як помітні спільні риси, так і принципові відмінності, що зумовили різні історичні наслідки. Ці порівняння є важливими для розуміння загального феномену європейського міста як форми соціальної та політичної організації, що заклала підвалини для сучасних місцевих інститутів влади й місцевої демократії.

Першою спільною рисою французької та німецької моделей є боротьба міст за самостійність і правову автономію у відношенні до феодалної та монархічної влади. І у Франції, і в німецьких землях міські спільноти прагнули обмежити сеньйоріальні права, здобути власні юридичні гарантії та організувати ефективне місцеве управління. У Франції ця боротьба здебільшого велася через здобуття комунальних хартій та «вольностей», що визнавали право громади на виборні органи влади, судові функції, оподаткування та регулювання внутрішніх справ. Саме міські комунальні хартії стали стандартним інструментом закріплення автономії французьких міст, що підтримувалося комунальними рухами XII–XIII ст. та розширювалося у подальші століття формування централізованої монархії [46]. У німецьких землях автономія міст формувалася крізь систему міських прав, до яких належали численні кодифіковані правові традиції – насамперед. Ці правові системи закріплювали за громадами право на власне самоврядування, судочинство, контроль економічних питань та певний рівень внутрішнього законодавства, що сприяло зміцненню політичної самостійності міст у рамках Священної Римської імперії,

Другою спільною рисою є формування спеціальних правових статусів міст, що відокремлювали їхню юрисдикцію від оточуючих феодалних чи князівських юрисдикцій. У французькій традиції міста, здобуваючи хартії, ставали юридичними особами, здатними укладати договори, мати власні суди та доходи. Саме на базі цих документів поступово формувалися інститути, що нагадували прототипи місцевої демократії – міські ради, обрані громадою посадовці, а також автономні судові інституції [44].

У німецьких землях Магдебурзьке та Любекське право виконували аналогічну функцію надання специфічного муніципального права, що визнавав за містами право внутрішнього самоврядування, суду, торгівлі та навіть законодавства в межах своїх юрисдикцій. Ці правові системи формували концепцію «муніципального права» (Stadtrecht), яке виділяло місто як окреме правове та адміністративне утворення, з власними юридичними нормами та привілеями.

Третя спільна риса – це економічна базова мотивація розвитку місцевого самоврядування. У обох регіонах зростання торгівлі, ремесел і ринкових відносин створило соціальний та економічний запит на автономні механізми управління. Міста ставали центрами економічного життя, і потреба в регулюванні ринків, контролі над податками, захисті прав купців та ремісників вимагала формальних правових механізмів. Саме тому право міст мало сильну економічну основу: здобуття прав внутрішнього регулювання господарчих відносин становило ключову частину міського самоврядування в обох моделях [48].

Попри ці подібності, існували й суттєві відмінності в структурах та динаміці розвитку міського самоврядування. У Франції процес автономізації міст був тісно пов'язаний із взаємодією з централізованою монархією. Французькі міста не діяли у вакуумі; вони здобували права через угоди та привілеї від короля чи сеньйора, що означало, що автономія міст була завжди певною мірою інкорпорована до загального державного устрою та слугували інтересам посилення центральної влади. Це сприяло відносно уніфікованому розвитку інститутів самоврядування, де міські ради та виборні посадовці мали чітко визначені повноваження у взаємодії з королівською адміністрацією.

У німецьких землях, навпаки, центральна влада Священної Римської імперії була значно слабшою, і тому єдиної централізованої моделі для міст не сформувалося. Німецькі міста за своєю суттю розвивалися у політично фрагментарному середовищі, де роль імператора, князів і єпископів варіювалася значно від регіону до регіону. Правова автономія міст у Німеччині була частіше виключно в межах наданих привілеїв і правових традицій, що могло зберігатися чи змінюватися залежно від політичних умов. Таким чином, на відміну від французької моделі, де автономія міст інтегрувалася в загальнонаціональний політичний контекст, німецька модель була більш регіональною, варіативною і залежною від локальних феодальних структур і правових звичаїв.

Історичне значення цих спільних та відмінних рис є багатограним і довготривалим. По-перше, розвиток міського самоврядування у Франції заклав

підвалини для розвитку представницьких традицій, які згодом еволюціонували у складніші форми політичної участі й місцевої демократії. Комунальні ради, механізми виборів органів управління та юридичні привілеї стали частиною ширшої трансформації політичної культури, що сприяла формуванню громадянського контексту в ранньомодерну добу. По-друге, німецькі міські права і практика міського самоврядування вплинули на правове розмаїття Центральної Європи, оскільки правові традиції були експортовані до сусідніх регіонів і модифіковані у контексті місцевих правових систем. Це сприяло створенню ширшого правового простору, де міста зберігали певну автономію навіть у політично фрагментарному середовищі, вплинули на подальший розвиток правових норм щодо місцевого управління й муніципального права в європейській правовій традиції [20].

Підсумовуючи, розвиток міського самоврядування у Франції та німецьких землях у середньовіччі мав як подібні механізми закріплення автономії, так і значні відмінності, що впливали з політичної структури кожного регіону. Французька модель демонструє інтегровану автономію місцевих громад у рамках централізованої монархії, тоді як німецька модель розвивалася через правові привілеї в умовах фрагментарної імперської політики. У своїй сукупності ці моделі сформували важливі компоненти європейського муніципального розвитку та мали вагоме історичне значення для формування локальної автономії, представницької участі й юридичних основ місцевого самоврядування в сучасному політичному житті.

РОЗДІЛ 5. МЕТОДИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕМИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

Тема інститутів міського самоврядування у Франції та німецьких землях XII–XV ст. має значний методичний потенціал для шкільного курсу всесвітньої історії, оскільки дозволяє не лише реконструювати історичні явища середньовічної Європи, а й розкрити загальні закономірності розвитку громадянських інститутів, які мають прямі паралелі з сучасними формами участі населення в управлінні. Вивчення цієї теми сприяє формуванню в учнів історичного та правового мислення, розуміння змісту таких ключових понять як самоврядування, автономія, право та інститути влади. Основним її методичним ресурсом є багатий комплекс історичних джерел: тексти комунальних хартій, місцеві статuti, правові, хроніки, а також матеріали археографічних збірок документів, які ілюструють конкретні механізми та структури міського управління в конкретних містах та регіонах. Сам факт існування письмових міських статутів і привілеїв свідчить про розвиток правової грамотності та складних адміністративних процедур у середньовічних громадах, що може бути використано в школі як приклад становлення юридичних практик поза межами абстрактних законодавчих актів центральної влади. Уроки, що включають цитування, аналіз і порівняння таких документів, можуть не лише розширити уявлення учнів про правову культуру середньовіччя, а й сприяти розвитку навичок роботи з джерелами.

Особливий методичний потенціал теми виявляється також у компаративному підході: порівнюючи інститути міського самоврядування у Франції та німецьких землях, учні можуть простежити, як різні політичні та соціальні контексти вплинули на організацію влади в містах. Така тематична порівняльність стимулює критичне мислення і дозволяє учневі бачити не «ізолювані факти», а способи реагування суспільства на подібні виклики – феодалську залежність, потребу в правовій автономії, соціальні конфлікти тощо. Підручні матеріали можуть включати таблиці для порівняння характеристик міських інститутів, хронологічні схеми становлення комунальних прав, а також

завдання на аналіз причинно-наслідкових зв'язків між економічним зростанням міст і розвитком їх управлінських структур.

Цю тему доцільно інтегрувати з іншими розділами курсу, зокрема з темами «Феодальна система та її криза», «Розвиток міст і торгівлі у середньовічній Європі», «Формування національних держав», що забезпечує горизонтальні та вертикальні міжпредметні зв'язки, сприяє глибшому розумінню подій та явищ. Тема є також містком до вивчення сучасних форм місцевого самоврядування: історичні приклади показують, як принципи участі громади у владних структурах виникали не «із повітря», а були результатом тривалого еволюційного процесу, що відображав потреби певних соціальних груп у правовій та політичній самостійності [17].

Важливим напрямом реалізації методичного потенціалу теми є впровадження конкретних навчальних завдань, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності учнів. Зокрема, ефективним є використання завдань на аналіз історичних джерел. Наприклад, учням може бути запропоновано фрагмент комунальної хартії французького міста або витяг із міського права німецького міста з наступними завданнями: визначити, які права отримували мешканці; встановити, які органи влади згадуються у документі; з'ясувати, які обов'язки покладалися на громаду. Додатково учні можуть сформулювати короткий висновок про рівень автономії міста на основі аналізованого джерела. Таке завдання формує навички інтерпретації тексту, виокремлення ключової інформації та історичної аргументації.

Доцільним є також використання порівняльно-аналітичних вправ. Наприклад, учням пропонується заповнити таблицю, у якій порівнюються французькі комуни та міста німецьких земель за такими критеріями: спосіб отримання прав, структура органів управління, роль громади, взаємовідносини з центральною владою. Після виконання завдання учні мають відповісти на узагальнююче питання: яка модель міського самоврядування була більш незалежною і чому. Це сприяє розвитку критичного мислення та вміння робити узагальнення на основі фактів.

Ефективним методичним прийомом є рольові дидактичні ігри, які моделюють історичні ситуації. Наприклад, можна провести гру «Міська рада середньовічного міста», у якій учні розподіляють ролі (бургомістр, члени ради, ремісники, купці, представник феодала) і розглядають конкретну проблему — запровадження нового податку або укладення угоди з сеньйором. Кожен учасник має аргументувати свою позицію відповідно до соціального статусу та інтересів. У процесі гри учні не лише засвоюють матеріал, а й розвивають навички комунікації, аргументації та прийняття колективних рішень.

Іншим варіантом є рольова гра «Отримання міської хартії», де одна група учнів виступає від імені міської громади, а інша — від імені монарха або феодала. Завдання полягає у веденні переговорів щодо умов надання привілеїв: учні мають визначити, які права вони прагнуть отримати, і які зобов'язання готові взяти на себе. Після завершення гри доцільно провести рефлексію, під час якої учні оцінюють, наскільки досягнуті домовленості відповідають історичним реаліям.

Окрему увагу варто приділити проблемно-пошуковим завданням. Наприклад: «Чому міста прагнули самоврядування?» або «Чи можна вважати середньовічне міське самоврядування прообразом сучасної демократії?». Учні можуть працювати в малих групах, формулюючи аргументи «за» і «проти», після чого відбувається колективне обговорення. Такі завдання розвивають уміння формулювати й обґрунтовувати власну позицію.

Корисним є також застосування міні-проектів. Наприклад, учням пропонується дослідити одне конкретне середньовічне місто (його систему управління, права та обов'язки громади) і представити результати у вигляді презентації або постера. У межах такого завдання учні працюють із різними джерелами інформації, що формує інформаційно-аналітичну компетентність.

Для закріплення матеріалу можна використовувати творчі завдання, зокрема складання «міського статуту» від імені вигаданого середньовічного міста. Учні мають визначити органи влади, їхні повноваження, права та обов'язки мешканців. Це завдання дозволяє не лише перевірити рівень засвоєння

знань, а й розвиває креативне мислення та здатність застосовувати історичні знання у нових ситуаціях.

Важливою методичною задачею при викладанні цієї теми є створення проблемних навчальних ситуацій, які стимулюють учнів до власних висновків: наприклад, чому французькі комуни здобували автономію через хартії, тоді як німецькі міста закріплювали її у вигляді кодифікованих правових систем; які історичні передумови сприяли формуванню цих моделей; як взаємодія між королівською владою та міськими громадами відрізнялася від взаємодії між імператором чи князями з містами Священної Римської імперії. Аналіз причинно-наслідкових зв'язків і формування аргументованої відповіді на ці питання сприяє глибшому освоєнню учнями історичного матеріалу та розвитку навичок наукового мислення.

Особливістю викладання цієї теми на уроках історії є також її висока узагальнювальна цінність: вона дозволяє учням побачити, як історичні інститути самоврядування передували сучасним формам місцевої влади та чому розуміння їхнього функціонування є важливим для формування громадянської компетентності. Учителю варто наголосити на тому, що поняття самоврядування не є однорідним чи незмінним, а розвивалося в контексті реальних соціальних потреб, політичних обмежень і економічних умов, що робить тему актуальною не лише для історії середньовіччя, а й для розуміння сучасних суспільних процесів.

У практичному сенсі використання джерел, порівняльний аналіз, використання карт, схем та таблиць робить уроки живими та інтерактивними, сприяє кращому засвоєнню складних історичних понять. Учні можуть виконувати індивідуальні або групові проекти на основі конкретних прикладів хартій, правових кодексів чи судових практик середньовічних міст, що розвиває не лише їхню історичну компетентність, а й уміння працювати з інформацією, аргументовано відстоювати позицію і встановлювати логічні зв'язки.

Таким чином, тема інститутів міського самоврядування у Франції та німецьких землях XII–XV ст. має виражений методичний потенціал для

шкільного курсу історії, оскільки забезпечує не лише знання про конкретний історичний період і явища, а й формує ключові компетентності: аналітичне мислення, вміння працювати з історичними джерелами, порівнювати моделі управління, а також розуміти історичні передумови сучасних інститутів місцевої влади.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було проаналізовано процес становлення та розвитку інститутів міського самоврядування у Франції та німецьких землях у XII–XV ст., а також здійснено їх порівняльну характеристику. Вивчення історіографії, джерельної бази та особливостей формування міських інституцій дозволило визначити основні закономірності розвитку середньовічних міст, з'ясувати специфіку організації міського управління та оцінити історичне значення муніципальних інститутів у формуванні європейської правової та політичної традиції.

Аналіз стану наукової розробки проблеми показав, що питання становлення міського самоврядування у середньовічній Європі привертало увагу багатьох дослідників. У науковій літературі значна увага приділяється вивченню комунального руху, розвитку міських прав та інституцій влади, а також ролі міст у соціально-економічних і політичних процесах середньовічного суспільства. Історіографічний огляд засвідчив, що вітчизняні та зарубіжні дослідники розглядають міське самоврядування як важливий елемент трансформації феодального суспільства, який сприяв формуванню нових форм суспільної організації та правових відносин. Разом із тим компаративні дослідження розвитку міського самоврядування у різних європейських регіонах залишаються важливим напрямом подальших наукових пошуків.

Дослідження джерельної бази показало, що основними джерелами вивчення інститутів міського самоврядування є міські хартії, правові кодекси, статuti, акти міських рад, а також матеріали середньовічних хронік. Особливе значення мають хартії вольностей, які закріплювали права міських громад, визначали структуру органів влади та регулювали внутрішнє життя міст. Важливу роль відіграють також системи міського права, зокрема Магдебурзьке та Любекське право, що стали правовою основою функціонування багатьох середньовічних міст Центральної та Східної Європи. Використання комплексу джерел дозволило всебічно проаналізувати процес формування міського

самоврядування та виявити особливості його розвитку у Франції та німецьких землях.

У ході дослідження встановлено, що становлення міського самоврядування у Франції було тісно пов'язане з комунальним рухом кінця XI – першої половини XIII ст. У цей період міські громади активно боролися за звільнення від влади феодалів і прагнули отримати право на самостійне управління. У результаті цієї боротьби виникли комунальні міста, які отримали хартії вольностей і створили власні органи влади. У XIII–XIV ст. відбувалася інституціоналізація міського управління: формувалися міські ради, виборні посадові особи, судові та адміністративні органи. Однак у XIV–XV ст. у Франції поступово посилювалася королівська влада, що призвело до певного обмеження автономії міст і посилення контролю з боку центральної влади.

У німецьких землях процес формування міського самоврядування мав свої особливості, пов'язані з політичною структурою Священної Римської імперії та значною територіальною роздробленістю. У XII–XIII ст. виникали міські громади, які поступово здобували права самоврядування та формували власні органи влади. Важливим фактором розвитку міського самоврядування стало формування систем міського права, серед яких найбільшого поширення набули Магдебурзьке та Любекське право. Ці правові системи регулювали діяльність міських органів влади, судочинство, торгівельні відносини та правовий статус міщан. У XIV–XV ст. міста німецьких земель продовжували зміцнювати свої самоврядні інституції, хоча їх розвиток значною мірою залежав від політичних умов конкретних територій.

Порівняльний аналіз розвитку міського самоврядування у Франції та німецьких землях дозволив виявити як спільні, так і відмінні риси цього процесу. До спільних рис належить те, що в обох регіонах міста виникали як осередки економічного розвитку, торгівлі та ремесел, що сприяло формуванню активних міських громад. У містах формувалися виборні органи влади, які виконували адміністративні, судові та фінансові функції. Міські громади прагнули отримати

правові гарантії своєї автономії, що знаходило відображення у хартіях вольностей та системах міського права.

Разом із тим розвиток міського самоврядування у Франції та німецьких землях мав і суттєві відмінності. У Франції процес становлення міських комун відбувався в умовах поступового зміцнення централізованої королівської влади, що з часом призвело до обмеження автономії міст. Натомість у німецьких землях політична роздробленість та слабкість центральної влади створювали сприятливі умови для розвитку міського самоврядування. Багато міст отримували значну самостійність у вирішенні внутрішніх справ, формували власні органи влади та судові установи, а також відігравали важливу роль у політичному житті регіонів.

Дослідження організаційної структури міського управління показало, що в обох регіонах існували подібні інституційні елементи: міські ради, виборні посадові особи, судові органи та різноманітні адміністративні установи. Міські ради, як правило, складалися з представників заможних міщан і виконували функції управління містом, контролю за фінансами, організації оборони та підтримання порядку. Судові органи розглядали спори між міщанами, а також розв'язувати питання, пов'язані з торгівлею та ремеслами.

Функції міського самоврядування охоплювали широкий спектр сфер суспільного життя. Міські органи влади здійснювали управління господарською діяльністю, регулювали торгівлю та ремесла, контролювали використання міських ресурсів, організовували оборону міста та забезпечували громадський порядок. Крім того, вони виконували судові функції, розглядали конфлікти між членами громади та контролювали виконання міських законів.

Методичний потенціал досліджуваної теми створює сприятливі умови для поєднання змістового та діяльнісного компонентів навчання. Використання джерельного аналізу, порівняльних завдань, проблемно-пошукових методів і рольових дидактичних ігор забезпечує не лише глибше засвоєння учнями матеріалу про інститути міського самоврядування у Франції та німецьких землях XII–XV ст., а й формує ключові компетентності — критичне мислення, уміння аргументувати, працювати з інформацією та моделювати соціальні процеси.

Водночас ця тема виконує важливу світоглядну функцію, оскільки дозволяє простежити історичні витоки сучасних демократичних практик і сприяє формуванню громадянської свідомості учнів, що підсилює її значення в контексті сучасної історичної освіти.

Узагальнюючи результати дослідження, можна зробити висновок, що інститути міського самоврядування у Франції та німецьких землях відіграли важливу роль у розвитку європейського суспільства. Вони сприяли формуванню нових форм політичної організації, розвитку правової культури та становленню громадянської активності. Міста стали центрами економічного та культурного розвитку, а їх самоврядні інституції заклали основи для подальшого формування сучасних систем місцевого самоврядування.

Отже, дослідження підтверджує, що розвиток міського самоврядування у Франції та німецьких землях у XII–XV ст. був складним і багатограним процесом, який відображав загальні тенденції розвитку середньовічного суспільства. Порівняльний аналіз цих процесів дозволяє глибше зрозуміти особливості формування європейської муніципальної традиції та її значення для подальшого розвитку політичних і правових інститутів у Європі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації(від початків до кінця XVIII ст.). Львів: вид-во УКУ, 2002. 412 с.
2. Балух В.О., Коцур В.П. Історія середніх віків. Високе і пізнє середньовіччя. Чернівці, 2011. Т.2 615 с.
3. Батракова-Кучер Д. С. Порівняльний аналіз історичного розвитку місцевого самоврядування у Франції та Україні. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2013. № 3. С. 58-63.
4. Боєва, С. Ю. Феодалізм у Західній Європі: генезис, характерні риси, тенденції розвитку. Сторінки історії : збірник наукових праць. 2018. Вип. 46. С. 16–30.
5. Бродель Ф. Ідентичність Франції Том 1. Видавництво Жупанського. 2017. 368 с.
6. Бродель Ф. Ідентичність Франції Том 2. Видавництво Жупанського. 2017. 232 с.
7. Бродель Ф. Ідентичність Франції Том 2. Видавництво Жупанського. 2017. 472 с.
8. Бутенко Р.К., Гальченко С.І., Кіреєва В.О. Навчально методичний посібник зі всесвітньої історії: Кейси для істориків. Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2012 292 с.
9. Горенко О. М. Ганза. Україна в міжнародних відносинах : Енциклопедичний словник-довідник / Відп. ред. М.М. Варварцев. К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. Вип. 1 : Предметно-тематична частина: А - Г. С. 161-165
10. Гуменюк Г. До питання про створення «Саксонського зеркала» – кодексу середньовічного права Німеччини. URL: <http://radnuk.info/statti/553-istprava/15264-2011-01-22-23-25-22.html> (дата звернення 05.03.2026)
11. Дейвіс Н. Європа. Історія. Київ: Основи, 2006. 1464 с.

12. Заяць Д. Д. Хартії середньовічних міст Західної Європи як історичний попередник статутів територіальних громад. *Теорія та практика державного управління*. 2008. Вип. 4. С. 144-153.

13. Історичний досвід становлення інститутів громадянського суспільства в країнах Європи / за заг. ред. А. І. Кудряченка. Київ: Фоліант, 2012. 465 с.

14. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час): Навч. посібник / за ред. проф. Б.Й.Тищика. Львів, 2006. С. 593-610

15. Історія Європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста. За ред. У. Еко. Фоліо. 2018. 672 с.

16. Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія. /Упорядник Рудь М.О. К.:Либідь, 2005. 656 с.

17. Історія. Модельні програми 5–6 і 7–9 класів НУШ URL: <https://osvita.ua/school/program/program-5-9/83189/> (дата звернення 05.03.2026)

18. Карліна О. Три суспільні стани і проблема міста в середні віки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія історія. 2011. Вип. 106. С. 29–32

19. Книга Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Замки. Торговці. Поети. За ред. У. Еко. Фоліо. 2018. 763 с.

20. Кобилецький М. М. Виникнення Магдебурзького права URL: <http://radnuk.info/statti/553-istprava/15267-2011-01-22-23-28-09.html> (дата звернення 05.03.2026)

21. Кобилецький М. М. Загальна характеристика джерел магдебурзького права. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Історія. 2011. Вип. 19. С. 269-274.

22. Кобилецький М. М. Магдебурзьке право в німецькій історіографії. *Митна справа*. 2013. № 6(2.2). С. 50-56

23. Ковальова С. Г. Правова охорона суспільного порядку та громадської безпеки в середньовічних європейських містах (XI–XVI століття) як

чинник формування правосвідомості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2018. Вип. 1(1). С. 16-19.

24. Ковальова С. Г. Ремісничий цех європейського середньовічного міста XII–XV ст.: виробничо-соціальна стратифікація та відносини між стратами (на матеріалах цехових статутів). *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 35-40.

25. Курілов Д. В. Особливості організації середньовічної містечкості та її соціально-політичний контекст, *Культурологічна думка*. 2017. № 12. С. 92-99.

26. Лещенко Д. С. Співвідношення дефініцій «комунальні юридичні особи» та «муніципальні юридичні особи». *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. С. 424-431.

27. Ліхтей І.М.Середньовічне місто. Матеріали до лекції та практичних за-нять. Навчальний посібник з нормативної дисципліни «Історія та культура західноєвропейського Середньовіччя» для здобувачів ви-щої освіти галузі знань: 01 Освіта / Педагогіка, освітнього ступеня «бакалавр», спеціальності: 014 Середня освіта, предметної спеці-альності: 014.03 Середня освіта. Історія, освітньої програми: Історія та громадянська освіта. Ужгород: РІК-У, 2024. 80 с.

28. Пилипенко Я. В. Формування та розвиток системи місцевого самоврядування в європейських країнах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024, № 10. С. 218-222.

29. Подаляк Н. Г. Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII-XVII століть. Київ: Темпора, 2009. 360 с.

30. Подаляк Н. Середньовічне місто крізь призму соціальної історії. *Історія в школах України*. 2004. № 6. С. 47–49.

31. Полякова Л. І., Бондаренко А. О. Джерела вивчення соціально-економічного розвитку Франції в XI-XV ст. С. 430-434. URL: <https://files01.core.ac.uk/download/491069889.pdf> (дата звернення 05.03.2026)

32. Француз А. Й. Магдебурзьке право та реформа місцевого самоврядування: генеза та правові наслідки. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2017. Вип. 29. С. 14-18.

33. Хрящевська Л. М. Історія середніх віків: Навчально-методичний посібник для здобувачів закладів вищої освіти / Автор-укладач Л.М. Хрящевська. Миколаїв: електронна версія, 2025. 194 с.

34. Ціватий В. Німецька Ганза: погляд з XXI століття. Рецензія на монографію: Н.Г. Подаляк. Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII–XVII століть. К.: Темпора, 2009. 360 с.. *Зовнішні справи*. 2013. № 2. С. 52–55.

35. Шама О. Середньовічне місто і початок процесу десакралізації держави. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія. Тернопіль ТНПУ ім. В. Гнатюка*, 2018. Вип. 1, ч. 2. С. 6–15.

36. Cordes A. The Language of the Law: The Lübeck Law Codes (ca. 1224–1642) URL: <file:///D:/%D0%9C%D0%BE%D1%97%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8/Downloads/9789004416642-BP000010.pdf> (дата звернення 05.03.2026)

37. Das Magdeburger Recht baustein für ein Modernes Europa URL: <https://magdeburg-law.com/de/magdeburger-recht/magdeburger-recht/entwicklung/> (дата звернення 05.03.2026)

38. Deutsches Rechtswörterbuch (DRW): Schöffenstein URL: <https://drw.hadw-bw.de/drw-cgi/zeige?index=lemmata&term=schoeffenstein> (дата звернення 05.03.2026)

39. Free and Imperial Cities.Europe, 1450 to 1789: Encyclopedia of the Early Modern World. . *Encyclopedia.com*. 2 Feb. 2026 URL: <https://www.encyclopedia.com> (дата звернення 05.03.2026)

40. Hilton H. R. English and French Towns in Feudal Society: A Comparative Study. 1995. A Comparative Study , pp. 87 - 104

41. Kümper H.: Magdeburger Recht. In: Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, 2012. URL: ome-lexikon.uni-oldenburg.de/p32868 (дата звернення 05.03.2026)

42. Local self-government in public and private law: latest experience URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1642/1720> (дата звернення 26.05.2026)

43. Lübeck law URL: <https://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/book/browse?type=lcsb&key=L%26uuml%3Bbeck%20law> (дата звернення 05.03.2026)

44. Medieval Communes: Urban Self-Organization and Charters of Liberties Against Feudalism URL: <https://homohortus31.wordpress.com/2025/09/30/medieval-communes-urban-self-organization-and-charters-of-liberties-against-feudalism/> (дата звернення 05.03.2026)

45. Medieval Europe: Government, Politics and War URL: <https://timemaps.com/encyclopedia/medieval-europe-government-warfare/> (дата звернення 26.05.2026)

46. Medieval Sourcebook: Urban Privileges: Charter of Lorris 1155 URL: <https://sourcebooks.web.fordham.edu/source/lorris.asp> (дата звернення 05.03.2026)

47. Razim, J., Šmidova Malarova, L. ‘Town Law Books in East Central Europe’, in Sály, P. (ed.) Lectures on East Central European Legal History. Miskolc: Central European Academic Publishing. 2022. pp. 125–146.

48. Rowan, S. Urban Communities: The Rulers and the Ruled. In Handbook of European History 1400-1600: Late Middle Ages, Renaissance and Reformation. Leiden, The Netherlands: Brill. 1994. 736 p. URL: file:///D:/%D0%9C%D0%BE%D1%97%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8/Downloads/handbook-of-european-history-1400-1600-late-middle-ages-renaissance-and-reformation-vol-1-9789004097605-9789004391659_compress.pdf (дата звернення 05.03.2026)

49. The communal movement, especially in France. URL: <https://www.cristoraul.org/ENGLISH/readinghall/THIRDMILLENNIUMLIBRARY/EMPIRE-AND-PAPACY/19-THE-COMMUNAL-MOVEMENT-FRANCE.html> (дата звернення 05.03.2026)

50. The Essence and Transformation of Local Self-Government in Western Europe URL:

https://www.researchgate.net/publication/348476653_The_Essence_and_Transformation_of_Local_Self-Government_in_Western_Europe (дата звернення 26.05.2026)

51. The Rise of Europe in The High Middle Ages: Reactions to Urban Economic Modernity 1050 - 1300 URL:

https://web.stanford.edu/~yamins/uploads/2/4/9/2/24920889/rise_of_urban_europe.pdf (дата звернення 05.03.2026)

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 1.1

Порівняльна характеристика розвитку міського самоврядування у Франції та німецьких землях (XII–XV ст.)

Критерій порівняння	Франція	Німецькі землі
Історичні передумови виникнення міського самоврядування	Формування міських комун у боротьбі з феодалними сеньйорами; розвиток торгівлі та ремесел; поступове зміцнення королівської влади	Розвиток міст у межах Священної Римської імперії; колонізаційні процеси на сході; економічне піднесення та розвиток торговельних шляхів
Основна форма міської організації	Комуни, міста з хартіями вольностей	Міста з магдебурзьким, любекським та іншими системами міського права
Правові основи міського самоврядування	Хартії вольностей, комунальні грамоти, привілеї королів або феодалів	Міські правові системи (Магдебурзьке право, Любекське право, Нюрнберзьке право тощо)
Джерела правового регулювання	Хартії міст, королівські укази, місцеві статuti	Кодекси міського права, книги міських судів, міські статuti
Характер виникнення самоврядування	Часто результат боротьби міщан із феодалами (комунальний рух)	Переважно надання прав правителями або поширення готових правових моделей
Ступінь автономії міст	Обмежений через посилення королівської влади, особливо з XIV ст.	Більш значна автономія, особливо у вільних імперських містах
Органи міського управління	Міська рада, консулати, мер (маєр), комунальні посадові особи	Міська рада (рат), бурмістр, лавники, судові органи

Соціальний склад органів влади	Переважно заможні міщани, купці, представники ремісничих гільдій	Міська патриціанська еліта, купці, ремісничі цехи
Судова система	Частково незалежні міські суди, але під контролем королівської влади	Розвинена система міських судів за нормами міського права
Економічні функції міського управління	Регулювання торгівлі, ремесел, податків, ярмарків	Контроль за торгівлею, ремеслами, діяльністю гільдій
Військові функції	Організація міської оборони, міського ополчення	Формування міських військових загонів та оборонних споруд
Роль ремісничих та торговельних об'єднань	Гільдії та цехи впливали на міське управління, але не завжди визначали його	Цехи часто мали значний політичний вплив у міських радах
Політична роль міст	Важливі економічні центри, але політично підпорядковані монархії	Частина міст мала статус вільних імперських міст і брала участь у політичному житті імперії
Вплив центральної влади	Посилювався з XIV–XV ст., що обмежувало автономію	Менший централізований контроль через політичну роздробленість
Міжнародні торговельні зв'язки	Розвиток ярмарків і торгівлі, особливо у північних і північно-східних містах	Активна участь у торговельних союзах, зокрема Ганзі
Територіальні особливості розвитку	Більша роль централізованої держави	Вплив регіональних князівств та міст-держав
Роль міст у розвитку права	Формування комунального права та традиції міських хартій	Поширення моделей міського права на значні території Європи
Історичне значення	Сприяли формуванню централізованої держави та розвитку міського стану	Стали основою поширення міського права у Центральній та Східній Європі

